

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 13, No. 38, Autumn 2023

Reconstruction an Assumptive Plan of the Soltanieh Historical City, based on the Matrakci Miniature and the Historical Documents

Isa Hojat¹, Azita Belali Oskoyi², Mahtab Hashemi Aghajeri³, Sana Yazdani⁴

<https://dx.doi.org/10.22084/NBSH.2020.17653.1845>

Received: 2018/11/13; Accepted: 2019/01/31

Type of Article: **Research**

Pp: 237-266

Abstract

Recognition of the historical cities in different periods recounts the history of Iranian-Islamic civilization that access to such information requires studying the structure of their architecture and urbanization. The historical city of Soltaniyeh, as the third capital of the Ilkhanate, was one of the most important political and economic centers of its time, and today only the boundaries of the monuments of the old city can be identified. Aiming to create the right context for recreation and protection of the remains of Soltaniyeh, this study identifies the spatial structure of this city, which is one of the most basic proceedings for its optimal expansion. According to the mentioned necessity, the present article, using analytical-comparative study, attempts to present the assumptive plan of the spatial structure of Soltaniyeh city by investigating historical documents, in particular, Matrakci Miniature. The results of the study, implicates to a premeditated and predesigned plan which include three parts: ancient fort, middle citadel, or downtwon, and Rabaz, each of which has a definite architectural and urbanization component. Throughout history, urban elements, which mentioned more than others in the documents, have faced the least amount of damage to date (like the Oljeitu Tomb with 46.66% repetition in resources), or it was possible to identify their exact location (like the city's middle tower and battlement with 40% repetition in resources), and they are still visible today. Urban elements that have the least repetition rate (6.66%) or they are indexed only in one document, have no precise location in the assumptive plan. Other urban elements which have been repeated in more than one historical document (With percentages between 6.66% and 40%), due to the availability of analytical-comparative study conditions, are located in the assumptive plan and it seems possible that they can be recreated in the current situation with the help of experts.

Keywords: Soltaniyeh City, Urban Structure, Matrakci Miniature, Assumptive Plan.

1. Professor, Department of Architecture, Faculty In Fine Art College, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author)
Email: isahojat@ut.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

3. MA. in Islamic Architecture Engineering, Department of Architecture, Architecture And Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

4. PhD student in Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Citations: Hojat, I.; Belali Oskoyi, A.; Hashemi Aghajeri, M. & Yazdani, S., (2023). "Reconstruction an Assumptive Plan of the Soltanieh Historical City, based on the Matrakci Miniature and the Historical Documents". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 13(38): 237-266. DOI: 10.22084/nbsh.2020.17653.1845
Homepage of this Article: https://nbsh.basu.ac.ir/article_3592.html?lang=en

PAZHOSHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the **Creative Commons**.

Introduction

The requirement of utilizing previous architectural and urbanization experiences and today and tomorrow's relations, doubles the necessity of recognizing historical cities. Meanwhile, we can mention Soltaniyeh city, which contains the remains of the Ilkhanate capital and today, most of the city's buildings are buried, but their ranges can be recognized.

At first glance, the discussion of urbanization and civil activities during the domination of the Mongol Ilkhanate (654-750 AH) seems strange because everyone considers the Mongol people as anti-civilization and anti-urban people who have been Bedouin (nomad), shepherds and avoiding living in urban. In their view, urbanization had caused weakness, and its luxuries could weaken their morale. However, over time, following the change in the lifestyle of the Mongols, urbanization evolved from city-oasis to city-pastureland (Blair, 1986: 139). The development of cities centered on large-scale buildings, in the form of cities and towns, was largely in line with the Ilkhanate government's policies. The Mongol Ilkhanate first chose Maragheh and next Tabriz as their capital, and then the idea of creating a city that symbolizes the empire of these nomads encouraged them to build Soltaniyeh. Due to the necessity of recognizing the characteristics of historical cities, especially the importance of Soltaniyeh city, research purposes in response to this question that "How is the spatial structure of the Soltaniyeh city based on the teachings of architecture and urbanization mentioned in historical documents?" are compiled as follows.

The main purpose of the research: the present research will be to guess the physical structure of Soltaniyeh city by matching historical texts and visual documents and to present an assumptive plan of it at the peak of its glory.

Secondary purpose of the research: In order to achieve the main goal and recreate the assumptive plan at the peak of the glory of Soltaniyeh city, the functions, uses, architectural and urbanization teachings of Soltaniyeh city will be extracted.

Formation of the Soltaniyeh city in the Ilkhanate period - before Oljeitu

Historical texts¹ have attributed the foundation of the footstone of Soltaniyeh building in 680 AH to Arghun Khan (683-690 AH), which was developed, expanded, and completed by his son Oljeitu (703-716 AH). Hamdollah Mostofi considers the initial battlement of the city to be 12,000 steps (about 8640 meters)².

1. (Mir-Khwānd, 5/1372: 4168).

2. (Mostofi, 1362: 59 and 60).

Expansion of the Soltaniyeh city in the Ilkhanate period –at the age of Oljeitu

The order of preparation of the Soltaniyeh city's map was issued by Oljeitu¹. According to historical texts and the discoveries of archeological excavations, this city has three main parts:

- The first and inner part of the city, including the king's dormitory or according to the common term of Ilkhanate cities, has been an ancient fort city with a battlement of 2,000 steps (approximately 1440 meters of battlement), which is assumed to be square, the dimensions of each side is about 360 meters.

- The second part of the city, the area within the 12,000-step battlement (approximately 8,640 meters of battlement environment), dates back to the age of Arghun, with dimensions of about 2160 meters on each side, and most likely included the central part of the city. Most of the constructions in this period were located within the mentioned battlement.

- The third and outer part of the city was located inside the battlement of 30,000 steps (approximately 21,600 meters), which Oljeitu ordered to be built; however, due to his death, the battlement remained incomplete. It can be calculated that its dimensions are 5400 x 5400 meters and the width was between 3 and 5 meters

Reading the Matrakciminiature from Soltaniyeh city

Matrakci miniature² (Drawn in 943 AH) provides significant information about the structure of the middle part of the city and the relevant buildings, which were drawn to the south-north. According to the miniature information and their accordance with historical texts, they have been identified in the inner battlement or ancient fort, threshold, the porch of Abu Sa'id, forum (courthouse), and Behesht mansion (the royal palace). In the middle part of the city, the tombs of Oljeitu, the complexes of Greatness pathways (Abvab-al-ber), the Grand Mosque, the bazaar, the residential districts, and the streets have been identified and located in the assumptive plan. In the following, the assumptive design of the structure of Soltaniyeh city, which is the result of the accordance of historical texts and miniature data, is presented.

The third and outer part of the city was located inside the battlement of 30,000 steps (approximately 21,600 meters), which Oljeitu ordered to be built; however, due to his death, the battlement remained incomplete. It can

1. (Hafiz-e Abru , 1317: 8).

2. NasuhMatrakci was one of the men of the court of the Ottoman Sultan Suleiman, a Bosnian Muslim painter and mathematician.

be calculated that its dimensions are 5400 x 5400 meters and the width was between 3 and 5 meters.

Conclusion

Soltaniyeh city's Space Organization is based on a pre-designed plan, built-in three parts in a checkered and regular manner:

- The outer part or "Rabaz", which includes a battlement of about 21600 meters and twelve towers around it.
- The middle part or "downtown" with a fence of about 8640 meters and sixteen towers around it
- The inner part, "ancient fort" or "Royal Citadel" is about 1440 meters

According to the information of Table 4, the urban elements that have had the most repetition in the documents have faced the least damage to date (like the tomb of Oljeitu and the tomb of Chalabi oghlou), or it was possible to identify their precise location (such as the tower and the middle battlement of the city). Elements that had repeated the least in historical documents and could not be studied; they do not have a precise location in the presented assumptive plan. Other urban elements that have been repeated in more than one historical document are located in the assumptive plan, and it seems possible to recreate them in the current situation.

Acknowledgment

Thanks to the research companions, document providers and reviewers of the article.

Observation Contribution

The Authors have contributed equally to the research.

Conflict of Interest

There is no conflict of interest in this research.

بازآفرینی طرح فرضی شهر تاریخی سلطانیه براساس مینیاتور مطراقچی و متون تاریخی

عیسی حجت^I، آریتا بلالی اسکویی^{II}، مهتاب هاشمی آقاجری^{III}، ثنا یزدانی^{IV}

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/NBSH.2020.17653.1845>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۱

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۶۶-۲۳۷

چکیده

شناخت شهرهای تاریخی ایران در ادوار مختلف، بازگوکننده پیشینه تمدن ایرانی-اسلامی بوده که دستیابی به چنین اطلاعاتی نیازمند بررسی ساختار معماری و شهرسازی آن‌ها است. شهر تاریخی سلطانیه به عنوان سومین پایتخت ایلخانان مغول یکی از مهم‌ترین کانون‌های سیاسی و اقتصادی زمان خود بوده که امروزه تنها محدوده آثار و ابنیه شهر قدیم قابل تشخیص است. پژوهش حاضر با هدف ایجاد زمینه‌های مناسب برای بازآفرینی و حفاظت از آثار برجای مانده شهر تاریخی سلطانیه، به شناسایی ساختار فضایی این شهر می‌پردازد و درصدد پاسخ به این پرسش است؛ ساختار فضایی شهر سلطانیه براساس آموزه‌های معماری و شهرسازی مورد اشاره در مستندات تاریخی، در دوره ایلخانی چگونه است؟ براساس ضرورت مطرح شده، نوشتار حاضر، با بررسی مستندات تاریخی و به‌طور خاص مینیاتور مطراقچی در تلاش است با مطالعه تحلیلی و تطبیقی، طرح فرضی ساختار فضایی شهر سلطانیه را ارائه نماید. نتایج مطالعات نشان می‌دهد شهر سلطانیه شامل سه بخش کهن دژ، ارگ میانی یا شارستان و ربض بوده است. بخش میانی شهر براساس یک ساختار کارکردی مذهبی، خدماتی، حکومتی و ساختار کالبدی معطوف به موقعیت قرارگیری بنای گنبد سلطانیه به عنوان نقطه عطف سامان‌دهنده در اتصال با مجموعه ابواب البر و محوریت معابری اتصال‌دهنده دروازه‌ها، براساس طرحی از پیش اندیشیده شده شکل گرفته است. عناصر معماری و شهرسازی سلطانیه، که بیشتر از سایرین در مستندات مورد اشاره قرار گرفته‌اند، با کمترین میزان تخریب تا به عصر حاضر مواجه بوده‌اند (همانند آرامگاه اولجایتو با ۴۶٫۶۶٪ تکرار در منابع) و یا شناسایی موقعیت دقیق آن‌ها ممکن بوده است (همانند برج و باروی میانی شهر با ۴۰٪ تکرار در منابع) و امروزه نیز قابل مشاهده هستند. عناصر شهری که از کمترین درصد تکرار برخوردار بوده‌اند (۶٫۶۶٪) و یا فقط در یک سند نمایه شده‌اند، در طرح فرضی از مکان‌یابی دقیقی برخوردار نیستند. سایر عناصر شهری که در بیش از یک سند تاریخی تکرار شده‌اند (با درصدهای مابین ۶٫۶۶٪ و ۴۰٪) به دلیل فراهم بودن شرایط مطالعه تحلیلی-تطبیقی در طرح فرضی مکان‌یابی شده و امکان بازآفرینی آن‌ها در وضع موجود به کمک متخصصان ممکن به نظر می‌رسد.

کلیدواژگان: ایلخانان مغول، شهر سلطانیه، ساختار شهری، مینیاتور مطراقچی، طرح فرضی.

I. استاد گروه معماری، دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: isahojat@ut.ac.ir

II. استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
III. کارشناسی ارشد مهندسی معماری اسلامی، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

IV. دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: حجت، عیسی؛ بلالی اسکویی، آریتا؛ هاشمی آقاجری، مهتاب؛ و یزدانی، ثنا. (۱۴۰۲). «بازآفرینی طرح فرضی شهر تاریخی سلطانیه براساس مینیاتور مطراقچی و متون تاریخی». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، (۳۸)۱۳: ۲۳۷-۲۶۶. DOI: 10.22084/nbsh.2020.17653.1845

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_3592.htm-1?lang=fa

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

الزام بهره‌گیری از تجارب معماری و شهرسازی پیشین از یک سو، و گسیختگی رابطه دیروز، امروز و فردا از سوی دیگر، ضرورت بازشناسی ساختار و ویژگی‌های شهرهای تاریخی را دوچندان می‌نماید؛ در این میان، می‌توان به شهر تاریخی سلطانیه اشاره نمود. این شهر بقایای پایتخت ایلخانان را در خود جای داده است و امروزه بیشتر ابنیه این شهر در زیر آوار مدفون بوده، ولی محدوده آن‌ها قابل تشخیص است.

در نگاه اول بحث درباره شهرسازی و فعالیت‌های عمرانی در دوره استیلای ایلخانان مغول (۶۵۴-۷۵۰ ه.ق.) بر ایران امری غریب به نظر می‌آید؛ زیرا که همگان قوم مغول را مردمی مدنیت‌گریز و شهرستیز می‌دانند که صحراگرد و چوپان بوده‌اند و گریزان از زندگی در حصارهای تنگ شهری. از نظر آن‌ها شهرنشینی در مقایسه با بادیه‌نشینی موجب سستی بوده و اسباب و تجمات آن می‌توانست سبب ضعف روحیه و انحطاط گردد. بر این اساس، قبایل مغول تا زمان قدرت‌گیری «چنگیز»، برحسب نوع زندگی و خصوصیات اقتصاد داخلی به دو دسته کلی، شکارچیان بیشه‌نشین و شبانان استپ تقسیم می‌شدند (ولادیمیر، ۱۳۶۵: ۵۸-۵۹)؛ معیشت آن‌ها از راه شکار و دامپروری بود و به اقتضای این شیوه معاش، زندگی خانه‌به‌دوشی داشتند؛ با این حال، در این دوره تحولات شهرسازی در پی تغییر سبک زندگی مغولان از شهر-واحه به سوی شهر-مرتج به وجود آمد (Blair, 1986: 139) و توسعه شهرها با محوریت بناهای بزرگ‌مقیاس، به صورت شهرها و شهرک‌ها (لین، ۱۳۸۹: ۱۵) عمدتاً منطبق بر سیاست‌های حکومت ایلخانی حاصل شد. ایلخانان مغول ابتدا مراغه و بعد تبریز را به پایتختی برگزیدند و سپس اندیشه ایجاد شهری که نمادی از امپراتوری این صحرانوردان باشد، آن‌ها را به ساخت سلطانیه ترغیب نمود.

اهداف پژوهش به ترتیب چنین عنوان می‌شود: پژوهش حاضر بر آن خواهد بود تا با تطبیق متون تاریخی و اسناد تصویری، ساختار کالبدی شهر سلطانیه را گمانه‌زنی کرده و طرح فرضی از آن را در اوج شکوهش ارائه نماید. در راستای رسیدن به هدف اصلی و بازآفرینی طرح فرضی در اوج شکوه شهر سلطانیه، عملکردها، کاربری‌ها و نیز آموزه‌های معماری و شهرسازی شهر سلطانیه استخراج خواهند شد.

پرسش‌های پژوهش: ساختار فضایی شهر سلطانیه براساس آموزه‌های معماری و شهرسازی مورد اشاره در مستندات تاریخی، در دوره ایلخانی (هم‌زمان با پادشاهی سلطان محمد خدابنده) چگونه است؟

روش پژوهش: روش پژوهش در این مطالعه از نوع توصیفی-تحلیلی است؛ ابتدا اطلاعات کتابخانه‌ای مورد نیاز در رابطه با شهر تاریخی سلطانیه با استناد به متون تاریخی، سفرنامه سیاحان، مینیاتور مطراقچی، نقاشی‌ها و عکس‌های به‌جامانده گردآوری شده و سپس در راستای راهبرد تفسیری-تاریخی به تحلیل نگاشته‌ها، تطبیق اسناد نوشتاری و تصویری با یک‌دیگر پرداخته شده است؛ در ادامه، سعی بر این بوده با هدف پاسخ به پرسش پژوهش، آموزه‌های معماری و

شهرسازی شناسایی شده و براساس مکان‌یابی آن‌ها طرح فرضی شهر تاریخی سلطانیه ارائه‌گردد.

پیشینه پژوهش

در رابطه با پیشینه پژوهش، می‌توان به مطالعات «محمدیوسف کیانی» در زمینه شهرهای ایرانی-اسلامی، شامل پایتخت‌های ایران (۱۳۷۶)، معماری و شهرسازی ایران به روایات تصویر (۱۳۷۲)، نظری اجمالی به شهرنشینی و شهرسازی در ایران (۱۳۶۵) اشاره نمود که اطلاعات ارزنده‌ای پیرامون شهر سلطانیه از این منابع قابل استنباط است. نتایج سایر پژوهش‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی مرتبط با شهر سلطانیه و نیز مطالعات صورت‌گرفته در رابطه با ساختار شهرهای ایلخانی و تأثیر و تأثر استیلای مغول‌ها بر شکل شهر ایرانی، می‌توانند راهگشای پژوهش حاضر، گردند (جدول ۱).

جدول ۱: خلاصه‌ای از پیشینه پژوهش نگارندگان، (۱۳۹۷).

Tab. 1: A summary of background research (Authors, 2017).

مؤلف	سال پژوهش	نام پژوهش	نوع پژوهش	نتیجه پژوهش
مهیار، کبیری و توحیدی	۱۳۶۵	بررسی و پیگیری مقدماتی: برج و باروی آرک شهر قدیم سلطانیه، زمستان ۱۳۶۴	مقاله علمی پژوهشی	بررسی و پیگیری کاوش‌های باستان‌شناسی در شهر تاریخی سلطانیه و در نهایت اکتشاف مکان برج و باروی شارستان.
اصفهانیان و خزائی	۱۳۸۲	عمران شهری در ایران عصر مغول	مقاله علمی پژوهشی	بررسی و روند عمران شهری در ایران عهد مغول در سه دوره تاریخی شامل: الف) از دوره امرای مغول تا تأسیس دولت ایلخانی ب) از تأسیس دولت ایلخانی تا جلوس ارغون ج) از جلوس ارغون تا روی کار آمدن غازان‌خان. هدف عمده این پژوهش شناسایی و بررسی فعالیت‌های عمرانی و شهرسازی در ایران عهد مغول بوده‌است.
رضوان و کریمیان	۱۳۹۳	طلوع و غروب یک پایتخت: شکل‌یابی، توسعه، اقتدار و اضمحلال شهر سلطانیه	مقاله علمی پژوهشی	مطالعه شهر تاریخی سلطانیه از دیدگاه دلایل انتخاب این مکان به‌عنوان پایتخت سوم مغول، و نیز علل توسعه و رونق شهر.
کوسه‌بای ^۱	۱۹۹۸	یک تحلیل تصویری از کتاب بیان‌منازل نصوص مطراقچی، ترجمه متن به عکس	پایان‌نامه کارشناسی ارشد	مطالعه مینیاتورهای کتاب بیان‌منازل مطراقچی، و ارائه اطلاعات مؤثر تحلیلی و بصری در راستای کدگشایی مینیاتورها.

شکل‌گیری شهر سلطانیه قبل از اولجایتو

دو رودخانه زنگان‌رود و ابهررود در طول مسیر و درکنار شاخه‌های فرعی خود باعث پدیدآمدن استقرارهای مختلفی شده‌اند که دشت سلطانیه یکی از آن‌هاست. «اقبال‌آشتیانی» به ولایت شهرریاز به‌عنوان محل فعلی سلطانیه اشاره کرده است (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۸: ۲۵۵). پس از ورود اسلام به ایران و روی کار آمدن سلسله‌های مختلف، اطلاعاتی جز آن‌که دشت سلطانیه پیش از حمله مغولان، چمن‌زاری بوده که از آن به‌عنوان محلی برای توقف لشکر و اطراق این متجاوزان استفاده می‌شده است (رضوان و کریمیان، ۱۳۹۳: ۴۱)، در دست نیست.

خان‌های مغول تا مدت‌ها در کنار اسکان در شهرها به زندگی چادرنشینی ادامه می‌دادند و نمونه‌های آن اقامتگاه‌های موقت (بیلاق و قشلاق) در آذربایجان و سرزمین عراق عرب بوده است (ویلیبر، ۱۳۶۵: ۹). با گذشت زمان از شدت علاقه آن‌ها به این نوع زندگی کاسته شد، تا جایی که خود اقدام به ساختن شهرها و شهرک‌ها کردند (کریمیان و مهدی‌زاده، ۱۳۹۳: ۲۷). شهر سلطانیه، سومین پایتخت مغولان ایلخانی، پس از تبریز و مراغه بود که عوامل مختلفی در انتخاب آن به عنوان پایتخت تأثیرگذار بوده‌اند. تشابه آب‌وهوای این مکان به زادگاه اصلی ایلخانان از حیث استپی بودن (ثبوتی، ۱۳۶۹: ۳۰)، می‌توانست عاملی ترغیب‌کننده در گزینش این پایتخت به شمار آید. پایتخت جدید ایلخانان در دوره حکومت ارغون (۶۸۳-۶۹۰ ه.ق.) در سال ۶۸۰ ه.ق. در محلی احداث گردید که کارکرد شکارگاهی داشت و به همین دلیل مغولان به آن «قنقوراوانک»^۱ و یا «ایقرئولن» به معنی «شکارگاه» و «چمن‌زار» می‌گفتند (مخلصی، ۱۳۶۴: ۳). در تأیید مطلب فوق «میرخواند» (۹۰۴-۸۳۷ ه.ق.) در روضه‌الصفاء به شکل‌گیری پایتخت ایلخانان در مرغزار شروپاز (قنقراولنگ یا سلطانیه) اشاره کرده و آن را منسوب به همت «ارغون» (۶۸۳-۶۹۰ ه.ق.) دانسته است.^۲ به گفته اقبال آشتیانی، سنگ بنای سلطانیه مربوط به زمان حکومت «غازان خان» (۶۹۴-۷۰۳ ه.ق.) پسر ارغون، است که غازان خان در اواخر عمر خود اقدام به احداث شهری در محل چمن سلطانیه که دو رود کوچک ابهر و زنجان در آنجا سرچشمه می‌گرفتند، کرده بود؛ اما به دلیل وفات ایشان، ساخت این شهر ناتمام ماند (اقبال آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۰۹). به نظر می‌رسد، با توجه به مستند بودن اقدامات ارغون در راستای پی‌ریزی سلطانیه، مقصود اقبال آشتیانی، تلاش‌های غازان خان نیز در این راستا بوده است و نسبت دادن پی‌ریزی سنگ بنای سلطانیه به ارغون در سال ۶۸۰ ه.ق. صحیح‌تر می‌نماید. «حمدالله مستوفی» نیز با منسوب دانستن سنگ بنای سلطانیه به «ارغون خان بن ابقای خان بن هولاکوخان مغول» و اتمام آن توسط پسرش «اولجایتو»، دور باروی اولیه شهر را نیز ۱۲ هزار گام (در حدود ۸۶۴۰ متر) دانسته است (مستوفی، ۱۳۶۲: ۵۹ و ۶۰).

توسعه و گسترش شهر سلطانیه در زمان اولجایتو

همان‌طور که اشاره شد، عواملی از قبیل موقعیت شهر سلطانیه و نیز دسترسی به راه‌های مواصلاتی و سوق‌الجیشی در مناطق مرکزی کشور (احمدی‌پور و قلی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۴)، و قابلیت‌های اقلیمی (شباهت آب‌وهوای استپی به زادگاه اصلی ایلخانان)، محیطی (علف‌زارهای بزرگ به عنوان شکارگاه)، معیشتی، اقتصادی (امکان تجارت و شکل‌گیری بازارهای مهم به دلیل دسترسی به شریان‌های مهم کشور) و ارتباطی (نزدیکی به دو پایتخت قبلی و قرارگیری در شبکه ارتباطی) دشت سلطانیه منجر به شکل‌گیری اولیه شهر سلطانیه به عنوان سومین پایتخت حکومت ایلخانی گردید. در رابطه با توسعه، گسترش و تکمیل طرح اولیه شهر سلطانیه، می‌توان به انگیزه عمل به وصیت پدر (ارغون) و تحقق آرزوی وی از جانب اولجایتو اشاره کرد.

به نقل از «وصاف الخضره» (۱۳۴۶: ۲۷۷) پس از وفات ارغون خان، اولجایتو (پسر ارغون)، در بهار سال ۷۰۴ هـ.ق.، بنای ناتمامی را که ارغون خان در مکانی به نام «قنقورآلانک» قبل از مرگش بنیان نهاده بود را به اتمام رسانید و آن را «سلطانیه» نامید. «حافظ ابرو» (۱۳۱۷: ۸) نیز علاوه بر اشاره به اتمام عمارت ناتمام ارغون خان، توسط اولجایتو، فرمان تهیه نقشه شهر سلطانیه توسط اولجایتو را نیز بیان کرده است. از آن چه که ذکر شد برمی آید، شهر سلطانیه دارای نقشه‌ای از پیش طراحی شده بوده است.

به نقل از مستوفی، ارغوان قبل از مرگش، ۱۲ هزار گام (در حدود ۸۶۴۰ متر) از بارویی را ساخت که پس از مرگ او، اولجایتو، این بارو را به طول ۳۰ هزار گام (در حدود ۲۱۶۰۰ متر) از سنگ تراشیده تکمیل کرده بود که در داخل این بارو، قلعه‌ای با باروی ۲۰۰۰ گامی (در حدود ۱۴۴۰ متر محیط بارو) که خوابگاه سلطان بوده به همراه دیگر بناها، ساخته است (مستوفی، ۱۳۶۲: ۵۹ و ۶۰).

اقبال آشتیانی (۱۳۸۸: ۳۱۰) به مربع بودن باروی سلطانیه اشاره داشته و طول باروی آن را ۳۰ هزار گام (در حدود ۲۱۶۰۰ متر محیط بارو) بیان کرده است؛ به گونه‌ای که پهنای دیوار باروی ۳۰ هزارگامی، به اندازه‌ای بوده است که چهار سرباز سوار بر اسب، پهلو به پهلو یکدیگر، روی آن حرکت کنند و هم چنین به وجود قلعه‌ای در داخل این باروی ۳۰ هزار گامی، اشاره کرده است. در رابطه با بخش میانی شهر، قلعه، بارو و دروازه‌های آن، حافظ ابرو (۱۳۱۷: ۹) توضیحات متفاوتی نسبت به مستوفی و البته با ذکر جزئیات بیشتری، ارائه کرده است که وی نیز به سنگ تراشیده بودن دیوار قلعه با ضخامت چهار سوار به پهلو یکدیگر و مربع بودن به اندازه ۵۰۰ گز (تقریباً ۴۷۵ متر طول هر ضلع مربع)، با یک دروازه و ۱۶ برج اشاره دارد؛ بر این اساس، می‌توان چنین استنباط کرد که قلعه سنگی میانه شهر دارای بارویی به شکل مربع و با ابعاد حدودی ۴۷۵×۴۷۵ متر بوده است که در این رابطه کاوش‌های باستان‌شناسی اطلاعات قابل توجهی به دست می‌دهند. براساس نتایج حاصل از کاوش‌های سال ۱۳۶۴ طول جبهه شمالی ارگ در حدود ۴۰۰ متر است (مهریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۵۱) و در کاوش‌های آتی ابعاد این بخش ۵۰۰×۵۰۰ متر در نظر گرفته شده است (میرفتاح، ۱۳۶۶: ۱۷۷). با توجه به متن فوق، قلعه میانی دارای یک دروازه بوده، این درحالی است که در ذیل جامع التواریخ رشیدی، در ذکر حال دمشق، پسر امیرچوپان از ورودی کوچک تری که در ضلع جنوبی قلعه تعبیه شده بود، صحبت به میان آمده است (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۱۲۴). از این مطلب چنین استنباط می‌شود که دروازه اصلی شمالی، مختص عبور و مرور عادی بوده و دروازه جنوبی، اختصاصی تر و برای مواقع اضطرار استفاده می‌شده است؛ در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسی هر دو دروازه ورودی شناسایی شده (تصاویر ۱ و ۲) و نکته جالب توجه این که ارتباط این دروازه‌ها با داخل ارگ به صورت مستقیم نبوده و محوطه‌ای پیش آمده در جلوی هر دو دروازه قرار داشته و ورودی از جبهه شرقی این پیش‌آمدگی دسترسی به داخل ارگ را فراهم می‌آورده است (میرفتاح، ۱۳۷۴ الف: ۱۷-۱۸). در رابطه با تعداد برج‌های باروی داخلی، مطلب مشابهی از خواندمیر نقل می‌گردد که بر وجود بارویی مربعی شکل

با ۱۶ برج و یک دروازه، که طول هر ضلع بارو ۵۰۰ گز (تقریباً ۴۷۵ متر) بوده، اشاره داشته است (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۱۹۶). حافظ ابرو به وجود خندقی در پیرامون باروی داخلی اشاره کرده است (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۹)؛ در جایی دیگر از کتاب حبیب‌السییر، خواندمیر عمق خندق پیرامون باروی دوازده برجی را ۳۰ گز (در حدود ۲۸٫۵ متر) و عرض آن را ۵ گز (در حدود ۱۴٫۲۵ متر) آورده است^۲. هم‌چنین در پی مشاهدات میدانی و نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی نیز گودی‌های ممتد در جبهه‌های شرقی، شمالی و غربی باروی میانی، نشان‌دهنده خندق می‌باشد (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۱۰). براساس مطالب فوق این‌چنین استنباط می‌شود که شهر سلطانیه در زمان اولجایتو دارای سه بخش اصلی بوده است.

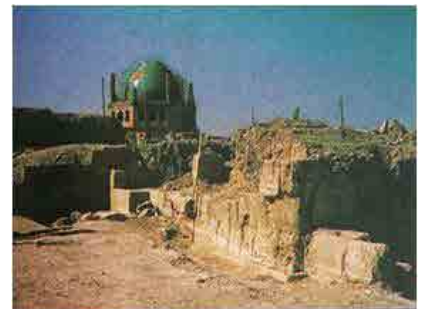
- بخش اول و درونی شهر، شامل خوابگاه پادشاه و یا براساس اصطلاح رایج شهرهای ایلخانی، کهن‌دژ شهر با بارویی به محیط ۲۰۰۰ گام (تقریباً ۱۴۰ متر محیط بارو) بوده است که با فرض مربع بودن، ابعاد هر ضلع اش در حدود ۳۶۰ متر می‌باشد. - بخش دوم شهر، محدوده داخل حصار ۱۲ هزار گامی (تقریباً ۸۶۴۰ متر محیط بارو)، باقی‌مانده از زمان ارغون می‌باشد که ابعاد هر ضلع اش در حدود ۲۱۶۰ متر بوده و به احتمال زیاد، بخش اصلی شهر را شامل می‌شده است. بیشتر ساخت‌وسازها در این دوره در محدوده حصار مذکور قرار می‌گرفت.

- بخش سوم و بیرونی شهر نیز در داخل حصار ۳۰ هزار گامی (تقریباً ۲۱۶۰۰ متر) که اولجایتو دستور احداث آن را داد، واقع می‌شده که به سبب وفات وی، حصار مذکور نیز نیمه‌تمام باقی‌ماند و می‌توان محاسبه کرد ابعاد حدودی آن ۵۴۰۰×۵۴۰۰ متر و نیز پهنای بین ۳ تا ۵ متر بوده است.

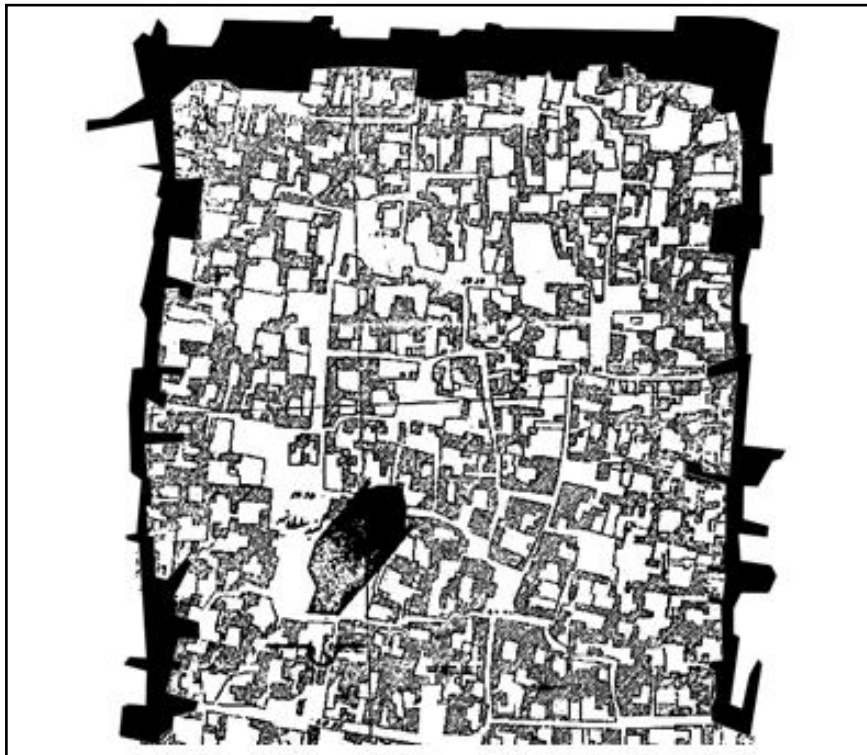
▲ تصویر ۱: دروازه جنوبی ارگ سلطانیه (میرفتاح، ۱۳۷۴ الف: ۱۲ و ۱۳).

Fig. 1: The southern gate of Soltanieh citadel (Mirfatah, 1995: 12-13).

▲ تصویر ۲: بخشی از دروازه شمالی ارگ سلطانیه (میرفتاح، ۱۳۷۴ الف: ۲۰).

Fig. 2: A part of the northern gate of Soltanieh citadel (Mirfatah, 1995: 20).

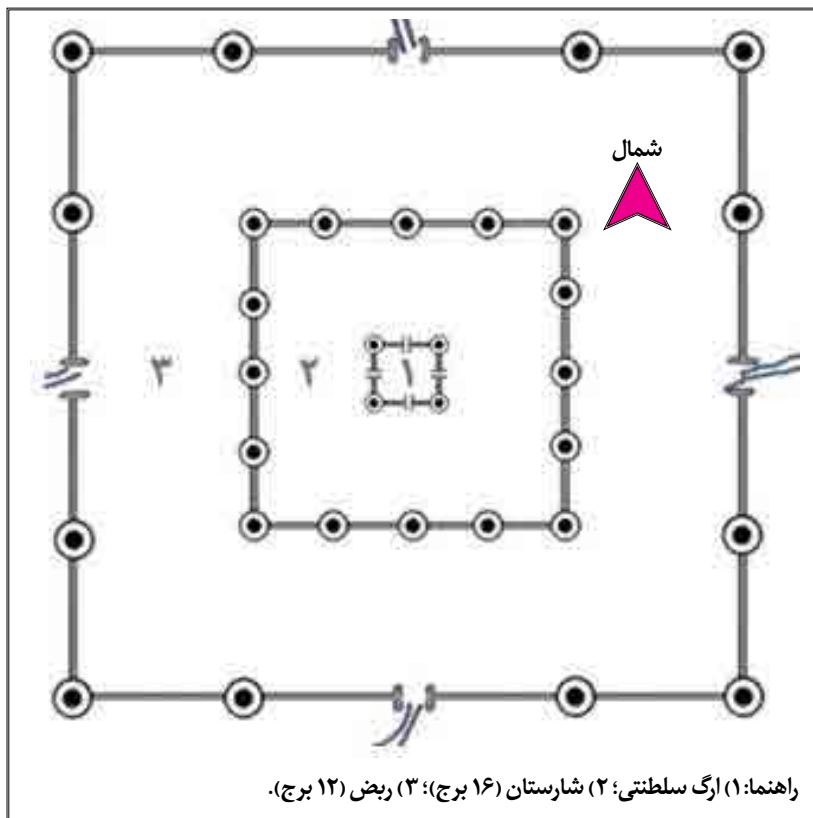
تصویر ۳: کروکی برج و باروی شهر قدیم سلطانیه (باروی میانی، شارستان) براساس کاوش‌های باستان‌شناسی (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۵۸).

Fig. 3: Sketch of the tower and the citadel of the old city Soltanieh (Central Barou, Sharestan) based on Archaeological excavations (Mehriyar et al., 1986: 258).

► تصویر ۴: عکس‌هوایی از وضع موجود محدوده مطالعاتی ارگ شهر قدیم سلطانیه (باروی میانی، شارستان)، بازآفرینی شده براساس نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسان (Google Earth).

Fig. 4: Aerial photo of the current state of limited studies on the Old Kingdom citadel (Central Barou, Sharistan), reconstruction according to the results of archaeologists' excavations (Google Earth).

► تصویر ۵: طرح فرضی ارائه شده از ساختار کلی شهر و برج و باروی آن براساس مستندات تاریخی. (راهنمای شکل: دوایر نشان‌دهنده برج‌ها هستند که با استناد به میناتور مطراقچی (مطراقچی، ۱۳۷۹: ۹۱-۹۲) و نقشه کاوش‌های باستان‌شناسی (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۶۵) روی اضلاع و کنج‌های مربع قرار دارند (نگارندگان، ۱۳۹۷).

Fig. 5: The presented hypothetical plan of the overall structure of the city and its tower and its tower based on historical documents. Shape guide: The circles are the towers that refer to the minotaur of Matrakchi (Matrakchi, 2000: 91-92) and the excavation map archeology (Mehriyar et al., 1986) They are located on the sides and corners of the square (Authors, 2017).

راهنما: (۱) ارگ سلطنتی؛ (۲) شارستان (۱۶ برج)؛ (۳) ریض (۱۲ برج).

خوانش مینیاتور مطراقچی از شهر سلطانیه

از جمله اسناد تاریخی با ارزش از شهر سلطانیه، مینیاتور مطراقچی^۵ (ترسیم شده به سال ۹۴۳ ه.ق.، حدود دو قرن پس از احداث این شهر توسط اولجایتو) است که حاصل اولین لشکرکشی «سلطان سلیمان قانونی» به غرب ایران بوده است. جهت ترسیم مینیاتور مذکور از شهر سلطانیه به صورت جنوبی-شمالی بوده و اطلاعات عمده‌ای از ساختار بخش میانی شهر و ابنیه مربوطه ارائه می‌دهد.

تصویر ۶: مینیاتور مطراقچی، بازخوانی توسط نگارندگان (مطراقچی، ۱۳۷۹: ۹۱-۹۲؛ تغییرات از: نگارندگان ۱۳۹۷).

Fig. 6: Matrakchi Miniature, reproduced by the Authors (Matrakchi, 2000: 91-92; Changes from: The Authors, 2017).

باروی شهر

شماره ۱ از تصویر ۶، نشان‌دهنده باروی شهر است که برخلاف متون تاریخی که بر مربع بودن بارو اشاره داشتند، در این مینیاتور تأکیدی بر هندسه چهارگوش آن نشده است و همین‌طور مستندات تاریخی بوجود ۱۶ برج بر روی باروی شهر تأکید داشتند؛ اما در مینیاتور مطراقچی (تصویر ۶)، ۱۵ برج (شماره ۲ از تصویر ۶)، به همراه باروی نیمه‌مخروبه و غیریکپارچه مشاهده می‌شود. آنچه در خارج از بارو قابل مشاهده است، دلالت بر فضای مابین حصار ۳۰۰۰ گامی (تقریباً ۲۱۶۰۰ متر محیط بارو) و ۱۲۰۰۰ گامی (تقریباً ۸۶۴۰ متر محیط بارو)، داشته که شامل تصاویری از حیوانات شکاری است. باتوجه به مستندات تاریخی از قبیل «مخلصی» (۱۳۶۴: ۳)، اقبال‌آشتیانی (۱۳۸۸: ۳۰۹)، «وصاف» (۱۳۴۶: ۲۷۷)، حافظ ابرو (۱۳۱۷: ۸) که از منطقه سلطانیه به عنوان «قنقوراولانک» به معنی چمن‌زار یا شکارگاه یاد کرده‌اند، تأکید بر شکارگاهی بودن این منطقه و عدم حضور ابنیه سکونت در این ناحیه دارد. این درحالی است که در سایر مینیاتورهای «مطراقچی» به غیر از سلطانیه و تبریز، چنین مناظری قابل‌رؤیت نیست. وجود چمن‌ماندهایی گله‌به‌گله در خارج از بارو نیز تأکیدی مضاعف بر چراگاهی بودن فضا دارد. نکته قابل‌ذکر این‌که در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسی، با بررسی کلی برج و باروها و شیوه انجام کار آن‌ها، شاید

جدول ۲: خلاصه اسناد نوشتاری و تصویری در رابطه با باروی شهر (نگارندگان، ۱۳۹۷).
Tab. 2: Summary of written and visual documents related to Barou of city (Authors, 2017).

بتوان گفت که برج و باروها در دو مرحله زمانی، بخشی از آن‌ها در زمان ارغون و قسمت دیگر آن در زمان «سلطان محمد خدابنده» ساخته شده است (میرفتاح، ۱۳۷۴ الف: ۱۷). اطلاعات مندرج در متون تاریخی مرتبط با باروی شهر در جدول شماره ۲ گردآوری شده است.

باروی ۳۰۰۰۰ گامی (تقریباً ۲۱۶۰۰ متر) خارجی (ریض)	باروی ۱۲۰۰۰ گامی (تقریباً ۸۶۴۰ متر) میانی (شارستان)	باروی ۲۰۰۰ گامی (تقریباً ۱۴۴۰ متر) درونی (ارگ سلطنتی)	شکل بارو		
*	*	*	-	مستوفی (۱۳۶۲)	پیش از مینیاتور مطراقچی
-	*	-	مربع	حافظ ابرو (۱۳۱۷)	
*	*	-	مربع	اقبال آشتیانی (۱۳۸۸)	
*	-	-	مربع	خواندمیر (۱۳۳۳)	مینیاتور مطراقچی (۹۴۳ ه.ق.)
-	*	*	شکل غیرمنتظم ناپیوسته		
-	*	-	مربع	مهریار و همکاران (۱۳۶۵)	پس از مینیاتور مطراقچی

همان‌طور که از جدول فوق برمی‌آید بیشتر مستندات آنی که پیرامون شکل باروی شهر مطالبی بیان کرده‌اند، تأکید بر مربع بودن این بارو داشته و فقط در مینیاتور مطراقچی است که به بارویی غیرمنتظم و ناپیوسته بسنده کرده است؛ اما نگارندگان این تفاوت را ناشی از گذر زمان دانسته‌اند؛ چرا که مطراقچی میناتور فوق را حدود دو قرن پس از احداث ترسیم نموده، به همین دلیل احتمال تخریب بارو در آن زمان وجود داشته است.

بنای بهشت، کریاس و ایوان ابوسعید (کهن‌دژ)

حافظ ابرو از وجود عمارت کریاس که دارای یک صحن بزرگ فرش شده با سنگ مرمر به همراه ایوان بلندی که همانند ایوان کسری بوده و دیوان خانه‌ای با گنجایش دوهزار نفر، یاد کرده است (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۹ و ۱۰). متن فوق حکایت از مجموعه‌ای پراهمیت دارد که خاصه خود پادشاه و به عبارتی اقامتگاه وی بوده است. بر این اساس می‌تواند توصیف‌گر درونی‌ترین بخش شهر شامل خوابگاه پادشاه و درواقع کهن‌دژ باشد. توصیفات مرتبط با صحن مرمری و نیز ایوانی به مثابه ایوان کسری را می‌توان در مینیاتور مطراقچی، در مجموعه‌ای در مجاورت گنبد سلطانیه مشاهده کرد که دارای صحنی (شماره ۳ از تصویر ۶) وسیع و مفروش بوده و حصار و دیواری کاملاً محسوس و مشخص بر گرد آن ترسیم شده است (شماره ۴ از تصویر ۶) و نیز دارای ایوانی مرتفع می‌باشد که به صحن فوق باز می‌شود (شماره ۵ از تصویر ۶). مطلب دیگری در رابطه با ایوان به نقل از حافظ ابرو در دو جا آمده است: «...از بناهای دیگر این خیابان ایوان سلطان ابوسعید است...» و نیز در ذیل عنوان حکومت «آغچکی» در ولایت عراق عجم نوشته است: «چون آغچکی به سلطانیه رسید و احوال معلوم کرد مأیوس شد، در ایوان سلطان ابوسعید که مقابل

قلعه بود نزول کرد...» (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۲۵۲). «سلطان ابوسعید بهادرخان» پسر اولجایتو بوده و از آنجایی که ایوان دیگری در مینیاتور قابل مشاهده نمی‌باشد، مراد می‌تواند ایوان مذکور باشد که به عنوان ورودی و درگاهی برای قلعه شاهی تعریف شده است. واژه کریاس نیز در لغت‌نامه دهخدا معادل درگاه، آستان، آستانه و دربار امرا و پادشاهان معنی شده (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۸۳۷) که بر این اساس می‌توان صحن و ایوان ورودی را کریاس دو بنای دیوانخانه و نیز قلعه خاص پادشاه دانست. بنای دارای گنبد فیروزه‌ای (شماره ۶ از تصویر ۶) در مینیاتور نیز قلعه و سرای خاص شاه یا همان عمارت بهشت می‌باشد که بسیار باشکوه توصیف شده^۷ است. بنای متصل به عمارت فوق و نیز ایوان ابوسعید (شماره ۷ از تصویر ۶) می‌تواند مربوط به دیوانخانه و سراهای متصل به قلعه باشد که هریک به صحن اصلی باز می‌شوند.

آرامگاه اولجایتو

در رابطه با ادامه روند توسعه شهر سلطانی، اطلاعاتی پیرامون احداث مقبره اولجایتو از متون تاریخی قابل برداشت می‌باشد که اقبال‌آشتیانی (۱۳۸۸: ۳۱۰) این گنبد را با عنوان «گنبد معروف شاه خدابنده» معرفی کرده که دارای هشت منار و مهم‌ترین ابنیه این شهر بوده است. از متون فوق می‌توان چنین استنباط کرد که بنای شماره ۸ از تصویر ۶، از نظر ویژگی‌های ظاهری، به دلیل داشتن هشت منار مشخص با مقبره اولجایتو قابل تطبیق می‌باشد. «آدام اولتاریوس»^۸ جهانگرد آلمانی، که در ۱۰۷۴ ه.ق. و در زمان شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ ه.ق.) از ایران بازدید کرده، در توصیف آرامگاه سلطان محمد خدابنده، آن را زیباترین عمارت سلطانی نام نهاده که دارای سه درب بوده که بزرگ‌ترین درب آن روبه‌روی میدان اصلی شهر بوده است.^۹ مطلب فوق به نقل از حافظ ابرو نیز آمده است.^{۱۰} اولتاریوس در ادامه توصیف بنای مسجدی که مقبره اولجایتو در آن واقع می‌باشد، به هشت منار کوچک (مانند ستون) بر روی این عمارت اشاره کرده است (اولتاریوس، ۱۳۸۵: ۱۴۹). که در مینیاتور مطراچی (شماره ۸ از تصویر ۶) تعداد هشت منار آرامگاه اولجایتو به وضوح دیده می‌شود.

سایر آرامگاه‌ها

از تحولات مهم معماری این دوره، ظهور مجموعه‌هایی به نام «ابواب البر» است. این مجموعه‌ها را حکام برای رضای خدا و طلب دعای مؤمنین، به صورت «موقوفاتی» بنا می‌نهادند. عموماً در هسته این مجموعه‌ها، مقبره خود واقف قرار داشت و اماکن و ابنیه دیگر در اطراف و تعامل با آن شکل می‌گرفتند. در تأیید مطلب فوق، نتایج کاوش‌های پشت جبهه شرقی گنبد سلطانیه نیز شواهدی از وجود آرامگاه سلطنتی را به صورت سردابه نشان می‌دهد (میرفتاح، ۱۳۷۴: ۲۱). علاوه بر مجموعه‌های ابواب البر که با مرکزیت مقبره (مقبره پادشاه) احداث می‌شد، در این دوره حضور آشکار مقابر که عموماً مربوط به افراد خاص و بزرگان بودند، در داخل و یا خارج شهرها مشاهده می‌شود، به این ترتیب، وجود مقابر و آرامگاه‌های دیگری نیز در شهر سلطانیه قابل توجیه است. در سلطانیه ابوب البرزی وجود داشته که شامل:

مدارس (مدرسه)، خانقاه (مکانی برای درویشان)، دارالشفاء (درمانگاه)، دارالضیافه (مهمان‌خانه) و دارالحفاظ (محلّی برای نگهداریها) و نیز حیاطی مجلل با کف پوشیده شده از سنگ مرمر و عمارت‌هایی دارای طاق و مقرنس‌کاری شده بوده است (القاشانی، ۱۳۴۸: ۴۶). «کوسه‌بای» (۱۹۹۸: ۱۲۹-۱۳۰) و «بلر» (۱۹۸۶: ۱۴۴) در تحلیل مینیاتور مطراقچی، در مورد بنای روبه‌روی آرامگاه اولجایتو، که دارای یک درب ورودی، پنج گنبد و دو مناره بلند در دو طرف این عمارت است، آن را مجموعه مقابری معرفی می‌کنند که از سمت شمال دیده می‌شود. بر این اساس، می‌توان توصیفات «عبدالله بن محمد القاشانی» را منسوب به بنای مورد نظر شیلا بلر (شماره ۹ از تصویر ۶) دانست که شامل: مدرسه، خانقاه، دارالشفاء، دارالضیافه^{۱۱} و دارالحفاظ می‌باشد. علاوه بر مجموعه مقابر مذکور، در خارج از حصار شهر نیز ابنیه‌ای به صورت گله‌به‌گله (بناهای شماره ۱۰ از تصویر ۶) قابل مشاهده می‌باشد که کوسه‌بای در تحلیل مینیاتورهای سایر شهرهای بیان منازل، ابنیه مشابه این بناها را متعلق به مقابر و آرامگاه‌ها دانسته است (تصویر ۷).

مسجد جامع

از دیگر ابنیه مهم مینیاتور، می‌توان به بنای موجود در ضلع جنوب غربی آرامگاه اولجایتو اشاره کرد (شماره ۱۱ از تصویر ۶)، که به دلیل داشتن گنبد و مناره می‌تواند متعلق به مسجد با اهمیتی باشد. اولجایتو، بعد از ساختن مقبره خود، دستور به ساختن هفت مسجد داده بود که یکی از این مساجد را با هزینه خود و بسیار مجلل از سنگ مرمر ساخته بود (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۱۰). مساجد بسیاری در سلطانیه ساخته شده بود، اما مسجد جامع شهر، که اولجایتو آن را ساخته بود، سنگ‌های مرمر و کاشی‌کاری بسیاری داشت (حافظ‌ابرو، ۱۳۱۷: ۹).

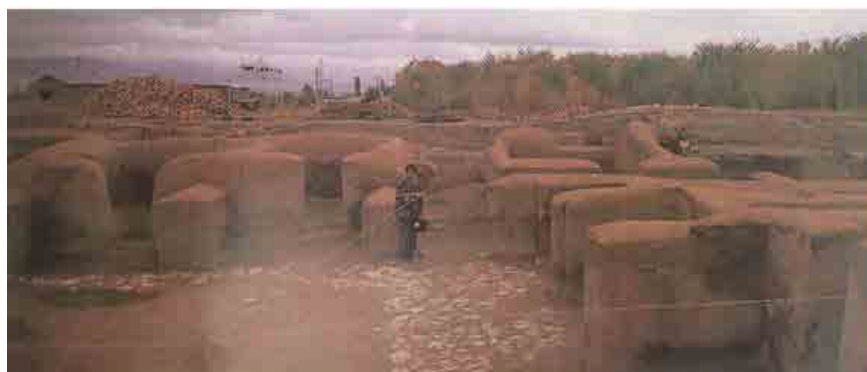
بازار

در بازار سلطانیه بیش از ۱۰ هزار دکان پررونق و با برکت وجود داشت که در آن پارچه، کاسه، ظروف سفالی، جواهرهای نفیس، لباس و یاقوت و پشم و نخ برای تاجران به فروش می‌رفت (القاشانی، ۱۳۴۸: ۴۶)^{۱۲}؛ هم‌چنین از بازاری کم‌خرج ساخته شده از سنگ و آجرپخته، سخن به میان آورده‌اند (همان: ۱۲۲). طبق دو متن فوق بازار شهر سلطانیه با وجود تعدد و آبادانی، تزئینات خاصی نداشته و در مینیاتور مطراقچی نیز چندان اشاره‌ای بدان نشده است، به جز یک مورد که تقریباً در شمال قلعه شاهی قرار داشته و به نظر می‌رسد به دلیل اهمیت بازار فوق نظر مطراقچی را برای ترسیم جلب کرده است (شماره ۱۲ از تصویر ۶). از آنجایی که در شهرهای گذشته، راسته‌بازارها به یک‌دیگر متصل بوده‌اند، با مکان‌یابی بخشی از بازار می‌توان حدس زد سایر بازارهای شهر نیز در ارتباط با راسته فوق، در مجاورت و نزدیکی محلات مسکونی، در ارتباط با دروازه ورودی بخش میانی شهر قرار داشته‌اند. طی کاوش‌های انجام‌شده در شمال غربی و محوطه اطراف مسجد جامع نیز بخشی از بازار در قالب حجره‌هایی هم‌سان در یک نظم طولی با دیوارهای مشترک کشف

▲ تصویر ۷: نمونه مقابر کتاب بیان منازل مطراقچی (Kosebay, 1998: 79- 93).
Fig. 7: An example of the tombs of Bayan Manazel book of Matrakchi (Kosebay, 1998: 79- 93).

گردید که احتمالاً دارای چندین راسته بوده که هرکدام به صنفی از تجار تعلق داشته است (میرفتاح، ۱۳۷۴ ب: ۲۴)، (تصویر ۸).

تصویر ۸: بخشی از آثار مکتشف در محل احتمالی بازار (میرفتاح، ۱۳۷۴ الف: ۲۴).
 Fig. 8: A part of the discovered artefacts in the probable location of the market (Mirfatah, 1995: 24).

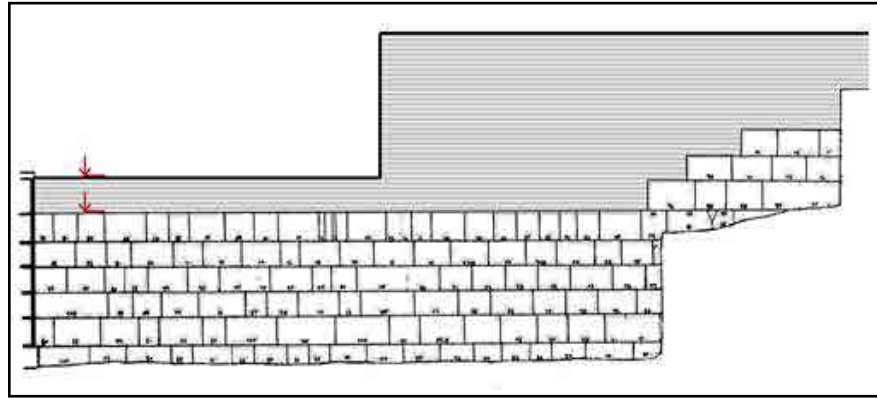
میدان، باغ و خیابان

متون تاریخی اطلاعات ارزشمندی در خصوص فضاهای باز شهری در سلطانیه ارائه داده‌اند. «کلاویخو»^{۱۳}، نویسنده و جهانگرد اسپانیایی قرن ۹ ه.ق. (سال ۸۰۶ ه.ق.)، سلطانیه را شهری، با خیابان‌ها و میدان‌های زیبا که در آن‌ها کالاهای بسیار برای فروش عرضه شده، توصیف کرده است^{۱۴}. در رابطه با خیابان‌ها و معابر، می‌توان حدس زد در شهرهای گذشته، گذر اصلی در امتداد دروازه شهر بوده و سایر معابر از این‌گذر، به سمت اماکن مهم، میادین و محلات شهری منشعب می‌شده‌اند. در گزارش کاوش‌های سال ۱۳۸۸ ه.ش.، «مهاجرنژاد» نیز به کشف خیابان‌های سنگ‌فرش منتهی به مسجد جامع اشاره کرده است (مهاجرنژاد، ۱۳۸۸: ۱۳)؛ هم‌چنین در پی اولین اقدامات کارشناسان دفتر آثار تاریخی در سال ۱۳۵۸ ه.ش.، گودی‌های ممتد در اطراف بقایای ارگ قدیمی (در سه جبهه شرقی، شمالی و غربی ارگ) شناسایی گردید که به عنوان راستای شبکه اصلی معابر شهر ابقاء شدند (مهریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۱۲). بادقت در مینیاتور مطراقچی، در ۲/۳ بالای مینیاتور، بین محلات به‌وفور نمادهایی از درختان پرگل بر روی تپه‌ها مشهود است که می‌تواند نشانگر میادین و باغ‌ها باشد (شماره ۱۳ از تصویر ۶).

رودخانه‌ها

شهر سلطانیه در دشتی قرار دارد که از میان آن کانال‌های بسیار پرآبی می‌گذرد (کلاویخو، ۱۳۷۴: ۱۷۰). از تطبیق متن فوق با مینیاتور مطراقچی استنباط می‌شود که مقصود از کانال‌های یادشده، رشته‌های آب‌جاری موجود در مینیاتور می‌باشد (شماره ۱۴ از تصویر ۶). مستوفی نیز در مستندات خود آورده است: «آبش از چاه و قنوات است» (مستوفی، ۱۳۳۶: ۶۰) که متن فوق نیز تأکیدی بر استفاده از قنوات‌ها برای تأمین آب محلات و مناطق مختلف شهری داشته است؛ هم‌چنین اقدامات صورت‌گرفته در راستای شناسایی برج و باروی ارگ شهر قدیم سلطانیه در سال‌های پس از انقلاب اسلامی ایران (حوالی سال ۱۳۵۸ ه.ش. و پیش از کاوش‌های

۱۳۶۴ ه.ش.) شامل کشف و مرمت پلکان دسترسی به مظهر قنات در مجاورت شمال برج و باروی جبهه جنوبی و پلکان موجود در داخل برج جنوبی تربت‌خانه است (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۱۲).

► تصویر ۹: نقشه بارو در بخش شرقی برج جنوب تربت‌خانه و وضعیت پلکان دسترسی به قنات نسبت به بارو (مه‌ریار و همکاران، ۱۳۶۵: ۲۱۲).

Fig. 9: The map of the Barou in the eastern part of the south tower of Torbat Khaneh and the status of the access stairs to the aqueduct in relation to the rampart (Mehriyar et al., 1986: 230).

پل

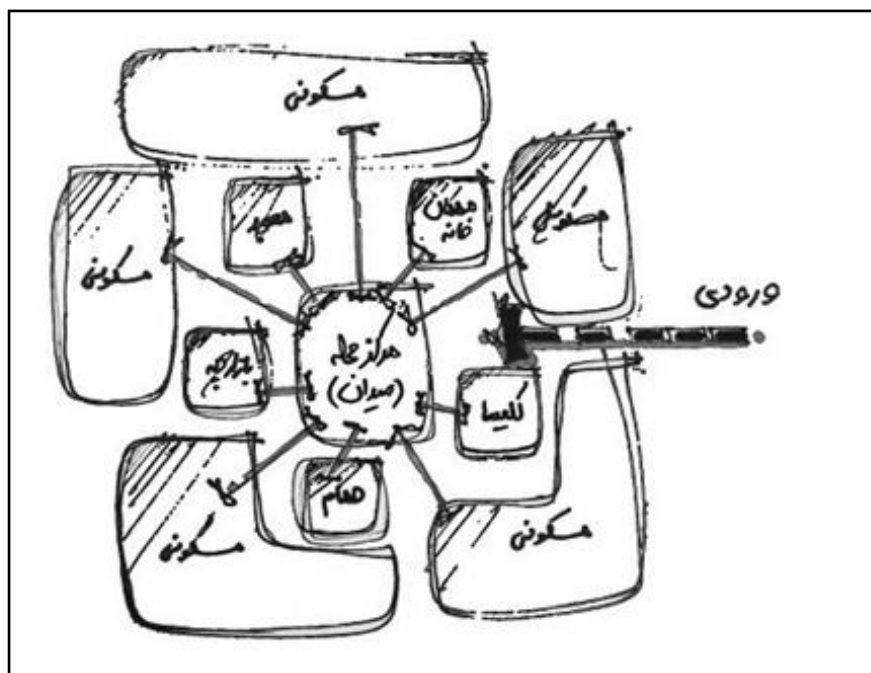
در مینیاتور مطراقچی هم‌چنین سه پل بر روی انشعابات رودخانه دیده می‌شود که به نظر می‌رسد رودخانه داخل باروی میانی، دارای عرض زیادی بوده و برای عبور و مرور به دو طرف رودخانه از مسیرهای ارتباطی، یعنی پل استفاده می‌شده است. این احتمال ممکن است که پل‌های دیگری نیز وجود داشته‌اند، ولی این سه پل (شماره ۱۵ از تصویر ۶) به دلیل اهمیت خاص و احتمالاً نزدیکی به کهن‌دژ شهر، توسط مطراقچی به تصویر کشیده شده‌اند. این درحالی است که هیچ شواهدی در مورد وضعیت کنونی این پل‌ها در دست نیست.

محلات و ساکنان شهر

در رابطه با توصیف آبادانی شهر سلطانیه و تکمیل ساخت‌وسازها در روند عمران شهری هزینه ساخت‌وساز شهر سلطانیه توسط افراد قابل اعتماد به سلطانیه ارسال شد و پس از آن، بنا و مهندسان زیادی به همراه خانواده‌های خود برای ساخت شهر سلطانیه به آنجا کوچ کردند و مشغول ساخت‌وساز شدند (وصاف، ۱۳۴۶: ۲۷۷). اولجایتو، بعد از ساختن شهر سلطانیه، تعداد زیادی از تاجران و صنعت‌کاران تبریزی را به سلطانیه برد تا در آنجا به رونق صنعت شهر کمک کنند (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۱۰). در راستای عمران شهر سلطانیه، صنعتگران بسیاری به این ناحیه منتقل شدند که حضور آن‌ها، توجیهی برای لزوم احداث محلات مسکونی و سایر اماکن مرتبط با مفهوم سکونت در شهر می‌باشد. با دقت در مینیاتور مطراقچی می‌توان ابنیه پراکنده‌ای را با پوشش مسطح سقف (ابنیه شماره ۱۶ از تصویر ۶). مشاهده کرد که از لحاظ مقیاس و ارتفاع نسبت به سایر بناهای مهم شهر کوچک‌تر بوده و به صورت مجموعه‌ای در کنار یک‌دیگر واقع شده‌اند؛ بنابراین می‌توان مجموعه‌های مذکور را نماینده محلات و خانه‌های سکونتی دانسته که در جای‌جای شهر تکرار شده‌اند و به کمک آن‌ها محلات مسکونی را در ساختار شهر مکان‌یابی نمود.

کلاویخو و شاردن، هم‌چنین در توصیف حضور برخی از عملکردهای مشخص در شهرهای ایلخانی، به شناسایی ساختار محلات نیز کمک نموده‌اند؛ برای مثال، در دوره‌های مختلف، از مهمان‌خانه‌ها و کلیساها یاد کرده‌اند (کلاویخو، ۱۳۷۴: ۱۷۰؛ شاردن، ۱۳۴۹: ۲۷-۳۱). که با توجه به تعداد بالای کلیساها می‌توان چنین برداشت کرد که همانند مهمان‌خانه، در تمامی محلات نیز ابنیه مذهبی همانند کلیسا وجود داشته است.

براساس آن چه گذشت، می‌توان الگوی کلی و حدودی را برای محلات مسکونی شهر سلطانیه و نیز عملکردهای مربوطه محلات براساس تصویر ۱۰ پیشنهاد نمود.

تصویر ۱۰: طرحواره پیشنهادی محلات مسکونی شهر سلطانیه (نگارندگان، ۱۳۹۷).

Fig. 10: The proposed housing plan of Soltanieh city (Authors, 2017)

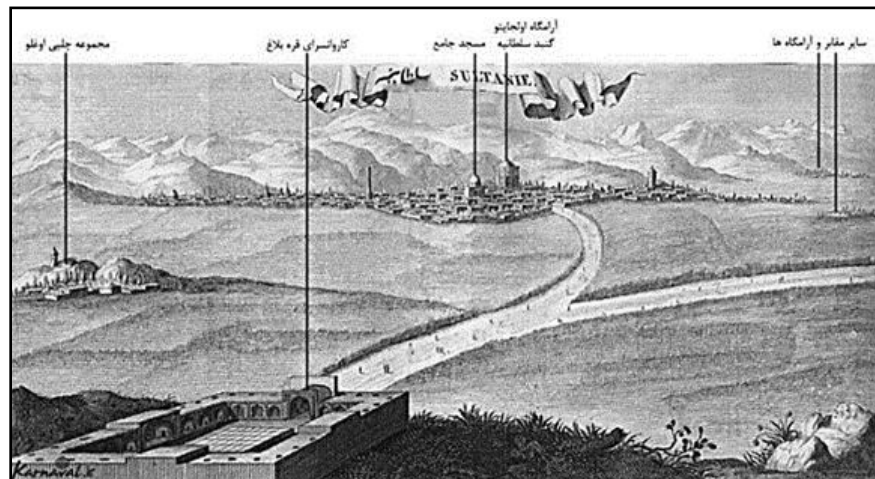
در رابطه با ابنیه و اماکن اختصاصی امیران، امرا و اشراف، هریک به نام خود، در شهر سلطانیه عمارت‌های به خصوصی داشتند (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۹ و ۱۰). در متون تاریخی آمده است که «خواجه رشیدالدین» محله‌ای با قریب به هزار خانه و عمارتی عالی با دو مناره بزرگ در دو طرف ایوان آن و هم‌چنین عمارت مدرسه، دارالشفاء و خانقاه ساخته که موقوفات بسیاری از آن عمارت تاکنون باقی مانده است (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۱۰) که محله مذکور به محله «رشیدیه» معروف بوده است. در ساختن پایتخت جدید، امرا و وزرای اولجایتو هرکدام به سهم خود شرکت کردند؛ از آن جمله خواجه رشیدالدین یک محله از سلطانیه را که بر هزار خانه مشتمل بود به انضمام مدرسه و دارالشفاء و خانقاهی به خرج خود ساخت (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۱۰). در این بخش از مینیاتور بنایی سه‌گنبدی (شماره ۱۸ از تصویر ۶) دیده می‌شود که «کوسه‌بای» ابنیه با دو و سه گنبد به هم پیوسته را منتصب به حمام دانسته و با وجود عدم اشاره صریحش به حمام مذکور، صحت ادعای فوق قابل پیگیری می‌باشد (Kosebay, 1998: 67-79).

▲ تصویر ۱۱: نمونه حمام‌های کتاب بیان منازل مطراقچی (Kosebay, 1998: 67-79).

Fig. 11: Examples of bathrooms in the book of Bayan Mazel Matrakchi (Kosebay, 1998: 67-79).

از دیگر محلاتی که منسوب به بزرگان بوده است می‌توان به محله‌ای برای «چلبی اوغلو» در نزدیکی آرامگاه سلطان محمد خدابنده اشاره کرد که مقبره او نیز در آن محله واقع شده است (مخلصی، ۱۳۶۴: ۶۹؛ رضوان و کریمیان، ۱۳۹۳: ۴۶). تاریخ احداث مجموعه چلبی اوغلو معاصر با احداث بنای گنبد سلطانیه و برج و باروی شهر و به سال ۷۲۸ ه.ق. است. بنای آرامگاه از جمله معدود ابنیه برجامانده تا به امروز بوده است که در جنوب غربی گنبد سلطانیه قرار دارد. در اسناد تصویری به جامانده از سلطانیه، شامل نقاشی «ژان شاردن» (تصویر ۱۲)، (شاردن، ۱۳۴۹) و نیز «اوژن فلاندن» (تصویر ۱۳)، (معماریان، ۱۳۸۷: ۷۰)، ویرانه‌هایی از مجموعه چلبی اوغلو نیز قابل مشاهده می‌باشد، که بر این اساس می‌توان بنای مذکور را در طرح فرضی مکان‌یابی نمود. بادقت در نقاشی شاردن و باتوجه به شاخص بودن گنبد سلطانیه (آرامگاه اولجایتو) و مسجد جامع، و موقعیت این دو بنا نسبت به یکدیگر، می‌توان جهت دید در نقاشی فوق را راستای حدودی جنوب غربی دانست. ناحیه جلوی ارگ و خیابان مذکور اختصاص به نزدیکان دربار و بزرگان شهر داشته است و احتمال داده می‌شود که این خیابان در بافت شهری در راستای جاده‌ای که از کاروانسرای قدیمی قره‌بلاغ که شاردن به آن اشاره‌ای دارد و آن را در طرحی مجسم نموده، قرار داشته است (کیانی، ۱۳۷۷: ۵۵۵). باشناسایی «کاروانسرای قره‌بلاغ» در نقاشی شاردن، سایر مجموعه‌های پراکنده در نقاشی نیز می‌توانند دلالت بر مجموعه مقابر مابین حصار میانی و حصار بیرونی شهر در مینیاتور مطراقچی داشته باشند. جهت دید در نقاشی فلاندن نیز راستای جنوب شرقی بوده است.

► تصویر ۱۲: نقاشی شاردن از سلطانیه در سال ۱۶۷۰م. (سفرنامه شاردن همراه با توضیحات نگارندگان، ۱۳۹۷).

Fig. 12: Chardin's painting from Soltanieh in 1670 (Chardin's travel book with the Authors' explanations, 2017).

بازخوانی آموزه‌های معماری و شهرسازی شهر سلطانیه براساس مستندات تاریخی

براساس آنچه در چارچوب نظری پژوهش از تطبیق متون تاریخی و نیز اسناد تصویری به‌جا مانده از شهر سلطانیه حاصل شد؛ در ادامه، آموزه‌های معماری و شهرسازی شهر مذکور به‌ترتیب جدول ۳، گردآوری می‌گردد.

تصویر ۱۳: نقاشی اوژن فلانزن از سلطانیه در سال ۱۸۵۱م. (سفرنامه فلانزن همراه با توضیحات نگارندگان، ۱۳۹۷). ◀

Fig. 13: Eugene Flanzen's painting of Soltanieh in 1851. (Flanzen's travel book with explanations of the Authors, 2017).

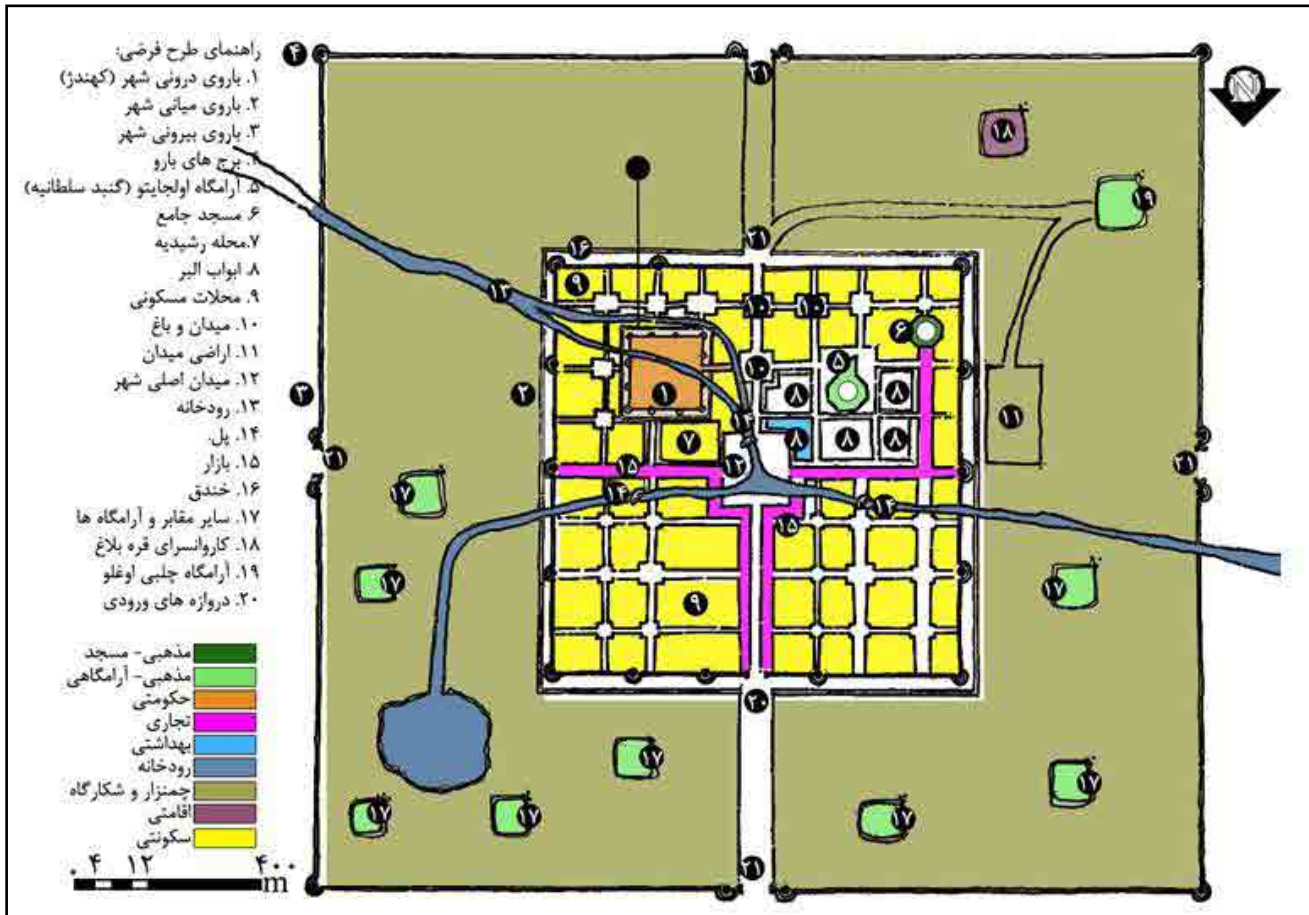
جدول ۳: آموزه‌های معماری و شهرسازی شهر ایلخانی (نگارندگان، ۱۳۹۷). ▼

Tab. 3: Teachings of architecture and urbanism of Ilkhani city (Authors, 2017).

ساختار شهر			دوره‌بندی تاریخی	
باروی بیرونی	باروی میانی	باروی داخلی	پیش از ایلخانی	
چمن زار - شکارگاه سلطانیه			پیش از اولجایتو	
-	-	-	در دوره ایلخانی	
آرامگاه چلبی اوغلو	محوه چلبی اوغلو	آرامگاه اولجایتو (گنبد سلطانیه)	کریاس ایوان ابو سعید دیوان خانه عمارت بهشت (قصر شاهی) دوازده سراچه	پس از اولجایتو
		مدرسه		
		جامع (مسجد)		
		خانقاه		
		دارالشفاء		
		دارالضیافه		
		دارالسیاده		
		دارالحفاظ		
		مسجد جامع		
		بازار		
کاروانسرای قره‌بلاغ سایر آرامگاه‌ها	محوه رشیدی سایر محلات مسکونی	مدرسه	اراضی میدان باغات	
		دارالسیاده		
		خانقاه		
		مهمان خانه		
		مسجد		
		بازارچه		
		کلیسا		
		حمام		
		خانه‌های مسکونی		
		سه دهنه پل		
			آموزه‌هایی که مکان‌یابی شده‌اند	
			آموزه‌هایی که مکان‌یابی نشده‌اند	

ارائه طرح فرضی از ساختار شهر سلطانیه

براساس شواهد تاریخی و معماری مطالعه‌شده، آموزه‌های معماری و شهرسازی شهر سلطانیه در زمان حکومت ایلخانان شناسایی و سعی شده تا با تحلیل و تطبیق مستندات تاریخی این آموزه‌ها مکان‌یابی گردند؛ بر همین اساس در ادامه طرح فرضی ساختار شهر سلطانیه ارائه شده است.

▲ تصویر ۱۴: طرح فرضی شهر تاریخی سلطانیه در دوره حکمرانی سلطان محمد خدابنده (نگارندگان، ۱۳۹۷).

Fig. 14: The hypothetical plan of the historical city of Soltanieh during the reign of Sultan Muhammad Khodabandeh (Authors, 2017).

بحث و تحلیل

مطالعات پژوهش حاضر به‌طور کلی بر پایه ۱۴ سند تاریخی نوشتاری و تعداد اندکی سند تاریخی تصویری (که مینیاتور مطراقچی مهم‌ترین این اسناد به‌شمار می‌آید) انجام‌گرفت که در سه گروه شامل: منابع پیش از مینیاتور مطراقچی، مینیاتور مطراقچی و منابع پس از مینیاتور مطراقچی، قابل‌دسته‌بندی است. جدول ۴، به‌صورت خلاصه نمایانگر منابع به‌کاررفته و نیز آموزه‌های معماری و شهرسازی مورد اشاره در این مستندات است.

پس از شناسایی آموزه‌های معماری و شهرسازی سلطانیه براساس اسناد تاریخی، تحلیل عوامل اصلی در شکل‌گیری فضایی و کالبدی شهر سلطانیه و عناصر آن اهمیت قابل‌توجهی می‌یابد.

جدول ۴: خلاصه اطلاعات اسناد نوشتاری و تصویری (نگارندگان، ۱۳۹۷).

Tab. 4: Summary of information of written and visual documents (Authors, 2017).

آموزه‌های معماری و شهرسازی													پیش از مینیاتور مطراقچی	پس از مینیاتور مطراقچی	نق	
ساکنان شهری	محلات شهری	پل	رودخانه	خیابان	میدان و باغ	بازار	مسجد جامع	سایر آرامگاه‌ها	آرامگاه اوجایتو	ایوان ابوسعید	عمارت کرباس	عمارت بهشت				باروی شهر
*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	وصاف (۷۰۲ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	*	-	*	-	-	-	*	-	عبداله‌بن محمد القاشانی (۷۱۶ ه.ق.)		
-	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	مستوفی (۷۴۰ ه.ق.)		
-	*	-	*	*	*	-	-	-	-	-	-	-	-	کلاویخو (۸۰۵ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	*	-	*	*	*	-	*	حافظ ابرو (۸۳۴ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	خواند میر (۸۸۰ ه.ق.)		
-	*	*	*	-	*	*	*	*	*	*	*	*	*	مینیاتور مطراقچی (۹۴۳ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	سفرنامه آدام اولتاریوس (۱۰۴۶ ه.ق.)		
-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	-	-	-	-	شاردن (۱۱۰۱ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	-	*	*	-	-	-	-	فلاندن (۱۲۶۶ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	*	*	-	-	-	-	*	اقبال آشتیانی (۱۳۱۴ ه.ق.)		
*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	مهریار و همکاران (۱۴۰۶ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	محمدیوسف کیانی (۱۴۱۵ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	کوسه‌بای (۱۴۱۸ ه.ق.)		
-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	رضوان و کریمیان (۱۴۳۵ ه.ق.)		
۱۳.۳۳٪	۲۰٪	۶۶٪	۲۰٪	۶۶٪	۱۳.۳۳٪	۲۰٪	۲۶.۶۶٪	۳۳.۳۳٪	۴۶.۶۶٪	۱۳.۳۳٪	۱۳.۱۳٪	۱۳.۳۳٪	۴۰٪	درصد اشاره هریک از مستندات به‌عناصر معماری و شهرسازی		

همان‌گونه که اشاره شد، ایلخانان مغول افرادی صحراگرد و چادرنشین بودند و علاقه‌ای به زیستن در میان حصارهای شهری نداشتند، اما پس از رسیدن به قدرت، از دوره هلاکوخان (۶۵۳-۶۶۳ ه.ق.) در جهت تثبیت اوضاع و اداره مملکت، مجبور به تغییر در شیوه زندگی خود شدند و انتخاب پایتخت به‌عنوان مرکز حکومت، نقطه عطفی برای شروع پیشرفت و آبادانی کشور شد. آن‌ها در ابتدا مراغه و سپس تبریز را به پایتختی انتخاب کردند و تلاش‌های زیادی در راستای تجهیز و تعمیر بناها و بخش‌های ویران‌شده شهر داشتند؛ اما آن‌چه که می‌توانست مظهری از قدرت و منزلت یک حکومت کامل باشد، احداث شهری از نو به‌عنوان پایتخت جدید حکومت بود که به این‌وسیله عاملی برای شأن و شهرت سیاسی و اجتماعی بانی این شهر نیز محسوب می‌شد. عوامل دیگری در کنار این انگیزه قوی همانند شرایط محیطی و اقلیمی سلطانی، موقعیت جغرافیایی و اهمیت سیاسی و اقتصادی آن منجر به شکل‌گیری این شهر شدند. در رابطه با توسعه و رونق این شهر عوامل متعدد دیگری تأثیرگذار بودند. بدیهی است خبر سر برآوردن شهری جدید به‌عنوان پایتخت و امکان زیستن در مجاورت دستگاه قدرت، خود انگیزه و شوقی برای حضور اولیه و قوی مردمان در سلطانیه بود. در کنار این انگیزه، بخشی از رونق این شهر در پی حضور صنعتگران و مردمانی بود که به‌دستور و اجبار شاه به‌همراه

خانواده خود از مناطق مختلف به این شهر کوچ کرده بودند. حضور این افراد برای رفع و رجوع مقاصد حاکمان و نیز وزرای ثروتمند و عمران دوست، در بخش عمران و ساخت و ساز عناصر حکومتی، طبیعتاً منجر به توسعه و رونق بخش‌های مختلف شهر و عناصر فضایی از محلات گرفته تا بازار و معابر برای خود ساکنین بود. در رابطه با ساختار شهر سلطانیه می‌توان به دو موضوع اصلی اشاره کرد؛ مورد اول این‌که، شهر سلطانیه با توجه به مقاصد ذکر شده از جانب حکومت، دارای نقشه از پیش اندیشیده و طراحی شده بود که به نظر می‌رسد نقشه شطرنجی، بهترین گزینه برای ساخت شهری بزرگ در زمان کم بود که استخوان بندی و شاکله آن از الگوی اصلی شهرهای ایلخانی و موقعیت قرارگیری دروازه‌های شهر پیروی می‌کرد. در اغلب شهرهای ایلخانی، تعداد دروازه‌ها دست‌کم چهار دروازه، نه صرفاً در جهت‌های اصلی، بلکه به سمت شهرهای مهم پیرامونی و در راستای شکل‌گیری بازارهای خطی احداث می‌شده است؛ به عنوان مثال، می‌توان به ساختار فضایی ربع رشیدی اشاره کرد که در آنجا شاهد حضور دو محور اصلی در امتداد دروازه‌های روم-عراق و دروازه‌های تبریز-مغان هستیم که این محورها معیار قرارگیری سایر فضاهای شهری در اطراف خود هستند و بازار نیز در امتداد یکی از این محورها، کل شهر را از دروازه‌ای تا دروازه دیگر می‌پیماید؛ احتمالاً چنین شاکله‌ای در پایتخت جدید نیز دنبال شد و از همین رو در بخش میانی شهر تاریخی سلطانیه (شارستان) به نظر می‌رسد شاهد حضور دروازه‌های عمودبرهم هستیم که سبب ایجاد بافتی منظم و محورهای قوی و سازمان‌دهنده در شهر شده‌اند؛ هم‌چنین بخش اصلی بازار در امتداد دروازه شمالی شکل گرفته و راسته‌های فرعی بازار در بخش‌های شمال و شمال غربی شارستان با بافت متراکم محلات مسکونی ادغام شده است. محلات مسکونی در قسمت شمال شهر، با تراکم بالا و برای شهروندان عادی و تجار بوده و هرچه به سمت بخش‌های جنوبی شهر پیش‌رویم، تراکم محلات کمتر و بناها مجلل‌تر شده‌اند. این مهم و تفاوت در کیفیت ابنیه و محلات، به وضوح از مینیاتور مطراچی استنباط می‌شود (ابنیه شماره ۱۶ از تصویر ۶ در قسمت بالای مینیاتور) که احتمالاً اختصاص به بزرگان و وزیران پادشاه داشته‌اند؛ هم‌چنین محلات مذکور توسط میدین یا باغ‌هایی از هم جدا شده‌اند. در مستندات تاریخی از وجود این باغ‌ها و میدان‌های پرگل و زیبا در داخل شهر یاد کرده‌اند که می‌توان دلیل آن را علاقه زیاد ایلخانان به طبیعت و فضاهای باز دانست که حتی در طراحی شهرها نیز، ردپای این مسأله دیده می‌شود.

در رابطه با موضوع دوم و مؤثر در ساختار شهر سلطانیه، می‌توان به نقش گنبد سلطانیه به عنوان نقطه عطفی در شکل‌دهی به هندسه و ساماندهی فضایی شهر و سایر آموزه‌های معماری اشاره نمود. اهمیت نقش این آرامگاه نیز به عنوان عنصر سامان بخش و نظم‌دهنده، ریشه در ظهور مجموعه‌های عام‌المنفعه ابواب‌البر در شهرهای پیش از سلطانیه دارد. در دو شهر مراغه و تبریز، مجموعه‌های عام‌المنفعه به صورت الحاقاتی به بخش‌های دیگر شهر اضافه شده بودند، اما در زمان احداث شهر سلطانیه به دلیل اهمیت زیاد مذهب در کنار حکومت (ناشی از گرویدن

غازان خان به دین اسلام و صدور فرمان انجام احکام اسلامی در مملکت)، در این شهر ابواب البر که شامل: مدارس، بیمارستان، خانقاه بود در کنار ارگ حکومتی، در مرکز شهر قرار گرفت؛ به این ترتیب موقعیت گنبد سلطانیه و لزوم ارتباط آن با سایر فضاهای ارگ حکومتی عامل سامان یافتن معابر و میادین و ساختار کلی شهر بود. هم‌چنین این میزان از توجه به مجموعه‌های عام‌المنفعه و تلاش برای ساخت عماراتی کم‌نظیر، باعث جلب توجه مورخان، سفرنامه‌نویسان و نقاشانی شد که در این دوره از این شهر تاریخی بازدید کردند و برای اولین بار در کنار ارگ حکومتی، شاهد حضور بناهای عظیم و باشکوه با کاربری خدماتی و عمومی بودند؛ لذا هرکدام به نوبه خود توصیف‌های دقیقی از بخش‌های این بناها داشتند که از جمله آن‌ها در مورد عظمت و شکوه عمارت بهشت، عمارت کرباس، گنبد اولجایتو، ایوان ابوسعید، مدارس، بیمارستان، خانقاه و مهمان‌خانه‌ها، متون تاریخی اطلاعات زیادی با جزئیات فراوان مطرح کرده‌اند. در وصف بناهای مهم شهری هم‌چون: مسجد جامع، گنبد اولجایتو، عمارت بهشت و ایوان ابوسعید، از وجود گنبد‌های عظیم با تزئینات فراوان یاد می‌شود که در مینیاتور مطراچی نیز این حجم از جزئیات نشان از تأکید به آن‌ها دارد که می‌توان ریشه این بناهای گنبدی عظیم و زیبا را در خیمه‌های بسیار بزرگ ایلخانی به‌هنگام ییلاق و قشلاق یافت که بنا به اشاره متون تاریخی، گاهی برای برپایی یک خیمه، یک‌ماه زمان صرف می‌کردند و بیش از هزار میخ بر زمین می‌کوبیدند.

نکته قابل توجه، ادامه حیات شهری سلطانیه است که مطراچی در مینیاتور خود در نتیجه بازدید از شهر سلطانیه در حدود ۲۰۰ سال پس از احداث این شهر ترسیم شده، شاهد خرابی‌ها و آثار نیمه‌مخروبه‌ای، به‌خصوص در برج و باروی شهر هستیم. به نظر می‌رسد با وجود عظمت و اهمیت فراوان این شهر در زمان خود، نتوانست سرزندگی اش را حفظ نماید و در مدت زمان کمتر از نیم‌قرن پس از آغاز پیدایش، طی حوادثی متروک مانده و به سبب آشفستگی نظام اجتماعی، برج و باروی ارگ و ابنیه باشکوه آن تخریب شد؛ در این میان، بنای گنبد سلطانیه، تنها نمونه باقی‌مانده آن‌ها تا به امروز نیز تدریجاً رو به ویرانی گذاشته است. در سفرنامه «پیترو دل‌واله» (۱۳۸۰: ۷۴۷)، به خروج شبانه هزاران نفر از ساکنان شهر سلطانیه در زمان مرگ سلطان اولجایتو اشاره شده است و می‌توان دلیل این افول و نابودی را در چند عامل خلاصه کرد؛ نخست، بیشتر ساکنان شهر که تاجران، صنعت‌کاران و بازاریانی بودند که به دستور شاه از شهرهای دیگر به آن مکان کوچ کرده بودند و پس از مرگ اولجایتو به وطن خویش بازگشتند؛ دوم، اقلیم سرد و خشک به همراه بادهای طاقت‌فرسا در زمستان شرایط زندگی سختی را برای ساکنان شهر رقم می‌زد؛ سوم، شهر سلطانیه در مسیر اصلی جاده ابریشم نبوده و این فاصله‌دار بودن باعث بازگشت بسیاری از تجار و بازاریان تبریزی به شهر و دیار خود، شده است؛ هم‌چنین بعدها بخشی از شهر توسط «تیمور لنگ» و بخش دیگر به دست یکی از حکام همان‌جا، به سبب شورش اهالی به شدت تخریب شد.

نتیجه‌گیری

در راستای پاسخ به پرسش پژوهش، تلاش شد ساختار کارکردی، کالبدی و عناصر و آموزه‌های معماری و شهرسازی شناسایی گردد. براساس آنچه بحث شد، شهر تاریخی سلطانیه در دوره ایلخانی و پادشاهی سلطان محمد خدابنده، برمبنای یک ساختار کارکردی مذهبی-خدماتی-حکومتی شکل گرفته است. این شهر، با مرکزیت ارگ سلطنتی (محل اقامت پادشاه) و مجموعه‌های عام‌المنفعه (ابواب البر) در آن، با وظیفه خدمت‌رسانی به درباریان و عموم مردم شهر را با کاربری‌هایی چون: مدرسه، حمام، بیمارستان، خانقاه، مهمان‌خانه داشتند در کنار مسجد جامع و گنبد اولجایتو و فضاهای خدماتی همانند مهمان‌خانه و حمام، شکل‌گرفت و ساکنین شهر را اکثراً تجار و بازاریانی تشکیل می‌دادند که به‌دستور پادشاه به آنجا مهاجرت کرده بودند. ساختار کالبدی این شهر نیز به پیروی از نقشه شطرنجی از پیش طراحی شده، محوریت معابری که اتصال‌دهنده دروازه‌ها بودند و نیز براساس موقعیت قرارگیری بنای گنبد سلطانیه به‌عنوان نقطه عطف سامان‌دهنده و مجموعه ابواب البر رشد و توسعه یافت. در رابطه با آموزه‌های معماری و شهرسازی این شهر نیز براساس اطلاعات مندرج در جدول ۴ و تطبیق یافته‌های تاریخی با نتایج حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی می‌توان نتیجه‌گرفت عناصر شهری که بیشتر از سایرین در مستندات تاریخی مورد اشاره قرار گرفته‌اند، با کمترین میزان تخریب تا به عصر حاضر مواجه شده (همانند آرامگاه اولجایتو) با ۴۶٫۶۶٪ تکرار (در منابع) و آرامگاه چلیپی‌اوغلو) و یا شناسایی موقعیت دقیق و مرمت آن‌ها ممکن بوده است (همانند برج و باروی میانی شهر) با ۴۰٪ تکرار (در منابع). عناصر شهری که از کمترین درصد تکرار در مستندات تاریخی برخوردار بودند (۶٫۶۶٪)، در دو متن تصویری و یا نوشتاری نمایه شده‌اند و امکان مطالعه تحلیلی-تطبیقی پیرامون آن‌ها فراهم نبوده و به همین دلیل در طرح فرضی ارائه شده از مکان‌یابی دقیقی برخوردار نیستند و بازآفرینی آن‌ها بیشتر با استناد به یافته‌های کاوش‌های باستان‌شناسی ممکن است. سایر عناصر شهری که در بیش از دو سند تاریخی تکرار شده‌اند (با درصدهای مابین ۶٫۶۶٪ و ۴۰٪) به دلیل فراهم شدن شرایط مطالعه تحلیلی-تطبیقی در طرح فرضی مکان‌یابی شده‌اند و امکان بازآفرینی آن‌ها در وضع موجود به کمک متخصصان و نیز کاوش‌های باستان‌شناسی ممکن به نظر می‌رسد.

سپاسگزاری

از ارائه‌دهندگان منابع و داوران مقاله قدردانی می‌شود.

مشارکت درصدی نویسندگان

نویسندگان سهم برابری در انجام پژوهش داشته‌اند.

تعارض منافع

در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

پی‌نوشت‌ها

1. Yonca Kosebay.
۲. Gongorolang (کیانی، ۱۳۷۴: ۵۴۹)) این نام در متون مختلف به صورت‌های «قنقراولانک»، «قنقراولانگ»، «قنقراولانک» و «قنقراولانک» نیز آورده شده است و هم‌چنین نام طایفه‌ای است که در ناحیه سلطانیه ساکن شده بودند. کلمه «آنگ» در لغت ترکی نیز به معنی «چمن‌زار» است (کریمیان و مهدی‌زاده، ۱۳۹۳: ۴۷).
۳. «...ارغون (۶۸۳-۶۹۰ ه.ق.) پسر آباقاخان (۶۶۳-۶۸۰ ه.ق.) و پدر اولجایتو (۷۰۳-۷۱۶ ه.ق.) در اواخر عمر خود قصد داشت که در مرغزار شروبیاز (قنقراولانگ یا سلطانیه) شهری بناسازد، ولی در آغاز کار از دنیا رفت» (میرخواند، ۱۳۷۲/۵: ۴۱۶۸).
۴. «... آن قلعه متین دوازده برج داشت و خندقی در عمق سی‌گز و در عرض پانزده‌گزر در گرد آن فرود برده بودند و اساس جدارش را بسنگ استوار کرده...» (خواندمیر، ۱۳۳۳: ۱۹۵).
۵. «نصوح مطراقچی» (Nasuh Matrakci) از مردان ذوفن دربار سلطان سلیمان عثمانی، نقاش، ریاضی‌دان مسلمان اهل بوسنی بوده است.
۶. در تأکید وجود قصری اختصاصی برای اقامت پادشاه، به نقل از اقبال‌آشتیانی می‌خوانیم: «اولجایتو علاوه بر بنای قصری جهت اقامت خویش مدرسه بزرگی در آن شهر از روی کرده مدرسه مستنصریه بغداد ایجاد نمود...» (اقبال‌آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۱۰).
۷. «تا به حدی که تاج‌الدین علیشاه وزیر، کوشکی خلدآیین بر پیشگاه درگاه قلعه سلطانیه ساخته است در و دیوار آن از زر طلای مرصع به لالی و جواهر گوناگون. جدار و فرش، آن جمله از یاقوت و فیروزه و لعل و زبرجد و بی‌جاده کرده و از غایت خوشی و خرمی نام آن بهشت نهاده...» (عبداله‌بن‌محمدالقاشانی، ۱۳۴۸: ۱۷۸).
8. Adam Olearius
۹. «...زیباترین عمارت یا بنا مشایخ است که در آن سلطان محمدخدا بنده آرمیده است. این مسجد زیبا به طرز جالب ساخته شده و دارای سه در است... بزرگ‌ترین این درها متوجه میدان شهر است که باز نمی‌شود، می‌گویند بسیاری از افراد کوشش در بازکردن آن داشته‌اند ولی...» (اولئاریوس، ۱۳۸۵: ۱۴۹).
۱۰. «...اولجایتو از برای خود در اندرون قلعه، عمارتی ساخته است و آن را ابواب‌البز نام نهاده و گنبدی مثنی بزرگ عالی که قطر آن شصت‌گزر است در غایت تکلیف و ارتفاع آن صدویست‌گزر چنان چه در اقصای بلاد عالم مثل آن عمارتی نشان نمی‌دهند، پنجره‌های آهن‌کوب بسیار کرده از آن جمله یک پنجره سی‌آرش طول در پانزده‌آرش عرض دارد...» (حافظ ابرو، ۱۳۱۷: ۹ و ۱۰).
۱۱. به احتمال زیاد مقصود از دارالضیافه، مهمان‌خانه و یا مکانی همانند کاروانسرا و مسافرخانه می‌باشد.
۱۲. «...درو افزون از ده‌هزار دکان معمور موقور به رزمه‌های دیبای چین چون کارگاه چمن و بارگاه خان ترکان آراسته به خواتین نازنین. دکان‌های شهر محشون به حقائق و صنایع و کاسات و اباریق و نفایس جواهر و عریاس اوانس به غرایب مرصعات و تنسوقات آکنده‌تر از رویای انار و زقاق و اسواق شهر مستغرق به اقمشه و امتعه نفیسه شریفه به کسوت و کالای بی‌حشو میان پر از انجیر مملو به صنایع و اهل حرفت مستهر و بزازان و تجار معتبر...» (عبداله‌بن‌محمدالقاشانی، ۱۳۴۸: ۴۶).
13. Ruy González de Clavijo.
۱۴. «...در آنجا خیابان‌ها و میدان‌های زیبا که در آن‌ها کالاهای بسیار برای فروش عرضه شده است، وجود دارد» (کلاویخو، ۱۳۷۴: ۱۷۰).

کتابنامه

- احمدی پور، زهرا؛ و قلیزاده، علی‌ولی، ۱۳۹۰، مکان‌گزینی پایتخت‌های ایران. مشهد: انتشارات پاپلی.
- اصفهانیان، داود؛ و خزائلی، علی‌رضا، ۱۳۸۲، «عمران شهری در ایران عصر مغول». جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۱۲: ۹-۳۴. URL: <http://noo.rs/YlITf>
- اقبال‌آشتیانی، عباس، ۱۳۸۸، تاریخ مغول، از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- اولئاریوس، آدام، ۱۳۸۵، سفرنامه آدام اولئاریوس: ایران عصر صفوی از نگاه یک آلمانی. ترجمه احمد بهپور، تهران: ابتکار نو.
- تست، ولادیمیر، ۱۳۶۵، نظام اجتماعی مغول. ترجمه شیرین بیانی، چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ثبوتی، هوشنگ، ۱۳۶۹، بررسی آثار تاریخی سلطانیه. زنجان: بی‌نا.

- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف‌الله، ۱۳۱۷، ذیل جامع التواریخ رشیدی. تهران: شرکت تضامی علمی.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین‌الحسینی‌المدبوعه، ۱۳۳۳، تاریخ حبیب‌السیر فی اخبار افراد بشر. تهران: خیام.
- دلاواله، پیتر، ۱۳۸۰، سفرنامه. ترجمه محمود به فروزی، تهران: خیام.
- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۷۷، لغت‌نامه دهخدا. چاپ دوم از دوره جدید، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رضوان، همایون؛ و کریمیان، حسن، ۱۳۹۳، «طلوع و غروب یک پایتخت: شکل‌یابی، توسعه، اقتدار و اضمحلال شهر سلطانیه». مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۶ (۱): ۳۹-۵۴. DOI: <https://doi.org/10.22059/jarcs.2014.52672>
- رضوی، سیدابولفضل، ۱۳۸۷، «ساختار حیات شهری در عصر ایلخانان». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ۱۲۶: ۱-۱۴.
- شاردن، ژان، ۱۳۴۹، سفرنامه شاردن. ترجمه اقبال یغمایی، تهران: انتشارات توس.
- عبدالله بن محمد القاشانی، ابوالقاسم، ۱۳۴۸، تاریخ اولجایتو، تاریخ پادشاه سعید غیاث‌الدین و ال‌الدین اولجایتو سلطان محمد طیب‌الله مرقده. به‌اهتمام: مهین همبلی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کریمیان، حسن؛ و مهدی‌زاده، بهزاد، ۱۳۹۳، «نقش وقف در توسعه کالبدی شهرهای ایلخانی؛ نمونه موردی: تبریز، سلطانیه و اوجان». فقه و اصول، وقف میراث جاویدان، ۲۲ (۸۶): ۲۳-۵۰. URL: <http://noo.rs/cnGud>
- کلاویخو، روی‌گونزالس، ۱۳۷۴، سفرنامه کلاویخو. ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کیانی، محمدیوسف، ۱۳۷۴، پایتخت‌های ایران. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- کیانی، محمدیوسف، ۱۳۷۷، تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- لین، جورج، ۱۳۸۹، ایران در اواخر عهد ایلخانان - رنسانس ایرانی. ترجمه س. ا. رضوی، تهران: نشر امیر کبیر.
- مخلصی، محمدعلی، ۱۳۶۴، جغرافیای تاریخی سلطانیه. تهران: مؤلف.
- مستوفی قزوینی، حمدالله، ۱۳۶۲، نزهةالقلوب. تحصحیح: گای لسترنج، تهران: دنیای کتاب.
- مطراقچی، نصح، ۱۳۷۹، بیان منازل. ترجمه و تعلیق: رحیم رئیس‌نیا، تهران: انتشارات: میراث فرهنگی کشور.
- معماریان، غلامحسین، ۱۳۸۷، معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
- میرفتاح، علی‌اصغر، ۱۳۷۴ الف، «سلطانیه». میراث فرهنگی، ۱۳: ۱۴-۲۵.
- میرفتاح، علی‌اصغر، ۱۳۷۴ ب، پایتخت‌های ایلخانیان، در شهرهای ایران. جلد ۴، به‌کوشش: محمدیوسف کیانی، تهران: جهاد دانشگاهی.

- مهاجرنژاد، علیرضا، ۱۳۸۸، «گزارش کاوش‌های فصل اول جمعه مسجد». سازمان میراث فرهنگی.
- مهریار، محمد؛ کبیری، احمد؛ و توحیدی، فائق، ۱۳۶۵، «بررسی و پیگردی مقدماتی: برج و باروی ارک شهر قدیم سلطانیه زمستان ۱۳۶۴». اثر، ۱۲، ۱۳ و ۱۴: ۲۰۹-۲۶۴. URL: http://journal.richt.ir/athar/browse.php?a_id=427&slc_lang=fa&sid=1&printcase=1&hbnr=1&hmb=1
- میرخواند، محمدبن خاوندشاه بن محمود، ۱۳۷۹، روضه اصفافی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفا. تصحیح: جمشید کیان فر، جلد پنجم، تهران: اساطیر.
- نقره‌کار، عبدالحمید؛ کی نژاد، محمدعلی، و بلالی اسکویی، آزیتا، ۱۳۹۱، «سازمان فضایی شهرهای ابواب البر دوره ایلخانی». مطالعات معماری ایران، ۲: ۴۷-۶۳. URL: https://jias.kashanu.ac.ir/article_111701.html
- وصاف‌الحضره، شهاب‌الدین (یا شرف‌الدین) عبدالله شیرازی، ۱۳۴۶، تاریخ وصاف، به تصحیح: عبدالمحمد آیتی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- ویلیبر، دونالد، ۱۳۶۵، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان. ترجمه عبدالله فربار، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- Abdollah ebn Mohammad al-ghashani, A., 1969, *History of Oljaito, History of King Saeed Ghias Al-Dunya and Al-Din Oljaito Sultan Mohammad Tayebullah Marqdeh*. Tehran: Bongahe tarjome va nashre ketab Publications. (In Persian).
- Ahmadipour, Z. & Valigholizadeh, A., 2008, *Explanation of effective factors in locating of capitals in Iran*. Mashhad: Papoli Publications. (In Persian).
- Blair, Sh., 1986, "The Mongol Capital of Sultāniyya, the Imperial, Iran". *Journal of persian studies*, 24 (1): 139-151. (In Persian).
- Dehkhoda, A. A., 1998, *Lughat Name Dehkhoda (Farhang-i Mutevasset)* 2 Vol. set. Tehran: Tehtan University Publications. (In Persian).
- Eghbal-Ashtiani, A., 2009, *The history of the Moghols, from the invasion of Genghis Khan to the formation of the Timurid state*. Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian).
- Esfahaniyan, D. & Khazaeli, A. R., 2003, "Urban development in Iran during the Mongol era". *Journal of Geography and Planning*, 12: 9-34. (In Persian).
- Hafiz Abru, A., 1938, *Zayl Jami al-tavarikh-I Rashidi*. Tehran: Tazamoni elmi Publications. (In Persian).
- Karimiyan, H. & Mahdizade, B., 2014, "The role of endowment in the physical development of patriarchal cities; a case study: Tabriz, Soltanieh

and Ojan”. *Journal of Jurisprudence and Principles, Endowment of Eternal Heritage*, 86: 23-50. (In Persian).

- Kelavikho, R., 1995, *Kelavikho Travelogue*. Tehran: elmi va farhangi Publications. (In Persian).

- Khandmir, GH., 1954, *Tarikh habib al-sair fi akhbar afraad bashar*. Tehran: Khayyam Publications. (In Persian).

- Kiyani, M. Y., 1995, *The capitals of Iran*. Tehran: Sazman miras farhangi keshvar Publications. (In Persian).

- Kiyani, M. Y., 1998, *History of Iranian architectural art in the Islamic period*. Tehran: Samt Publications. (In Persian).

- Kosebay, Y., 1998, “An Interpretive Analysis of Matrakci Nasuh’s Beyan-I Manazil: Translating Text Into Image”. Ph.D. diss. Massachusetts Institute of Technology.

- Lin, G., 2010, *Iran in the late Ilkhanate - Iranian Renaissance*. Tehran: Amir habir Publications. (In Persian).

- Mehriyar, M.; Kabiri, A. & Tohidi, F., 1986, “Preliminary study and follow-up: Ark tower and fortress of the old city of Soltanieh in the winter of 1985”. *Asar*, 12, 13 & 14: 209-264. (In Persian).

- Metraghchi, N., 2000, *Bayan Manazel*. Tehran: Miras Farhangi Keshvar Publications. (In Persian).

- Mirkhand, M., 1993, *Rozato al-safa fi sire al-anbiya va al-molouk va al-kholafa*. Tehran: Asatir Publications. (In Persian).

- Mokhlesi, M. A., 1985, *Soltanieh Historical Geography*. Tehran: Moallef Publications. (In Persian).

- Mostofi Ghazvini, H., 1983, *Nezhat al-gholob*. Tehran: Donyaye Ketab Publications. (In Persian).

- Olearius, A., 2006, *The travels of Olearius in seventeenth-century Russia*. Tehran: Ebtarkarno. (In Persian).

- Rezvan, H. & Karimiyan, H., 2014, “Sunrise and sunset of a capital: formation, development, Authority and destruction of Soltanieh city”. *Journal of Archaeological Studies*, 1: 39-54. (In Persian).

- Sheridan, Zh., 1970, *The travels of Sharidan*. Tehran: Toos Publications. (In Persian).

- Soboti, H., 1990, *Review of Soltanieh's historical monuments*. Zanjan: bina Publications. (In Persian).

- Toast, V., 1986, *The Moghol Social System*. Tehran: Elmi and Farhangi Publications. (In Persian).

- Vasaf al-khezre, SH., 1967, *Vasaf History*. Tehran: Bonyad Farhang Iran Publications. (In Persian).
- Wilber, D., 1986, *The Architecture of Islamic Iran: the Ilkhanid Period*. Tehran: Elmi Farhangi Publications. (In Persian).